

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Katedra církevních dějin a církevního práva

Teologické nauky

Křišťan z Prachatic jako lékař své doby

MUDr. Jan Štěpán

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Vít Hlinka, Th.D.

Olomouc 2017

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně po konzultacích s vedoucím práce a použil k tomu jen uvedené prameny, literaturu a online zdroje.

V Olomouci dne 17. dubna 2017

.....

Obsah

Úvod.....	4
1 Křišťan z Prachatic a dobový kontext	6
1.1 Křišťan z Prachatic a některé aspekty jeho doby	6
1.2 Křišťanův život od působení na univerzitě do smrti	8
2 Středověká medicína	13
2.1 Stručný nástin historie medicíny od starověku do doby Křišťanova života.....	13
2.2 Nauka o čtyřech tělesných šťávách a medicínská astrologie	17
2.3 Stav lékařství v Českých zemích.....	19
3 Křišťanovo lékařské dílo	21
3.1 De sanguinis minucione	21
3.1.1 Flebotomie	21
3.1.2 Baňky	26
3.1.3 Pijavice.....	27
3.2 Lékařské knížky	28
Závěr	33
Bibliografie	34
Anotace.....	38
Annotation	39

Úvod

Tato bakalářská práce se věnuje úzkému výseku z dlouhé historie medicíny. K volbě tématu zabývajícího se středověkým lékařstvím směřovaly dva motivy. Jeden z nich představuje mé studium lékařské fakulty a současné vykonávání praxe lékaře. Další zahrnuje zájem o poznání historie a zejména období středověku. Bakalářská práce konkrétně rozebírá etapu vrcholného středověku. Poněvadž bylo nutno výběr dále zacílit, jako reprezentant tohoto údobí se postupně vykrystalizoval M. Křišťan z Prachatic. Abych mohl konkrétně tuto problematiku zpracovat, považoval jsem za nutné téma nejprve rozvést a poté jej rámcově zasadit. Proto jsem práci strukturoval do tří kapitol. V první části je mým záměrem stručně pojednat o životě Křišťana z Prachatic zasazeného do dobových souvislostí. Ve druhém oddíle se práce zaměřuje na přehled lékařských metod ve středověku a nakonec ve třetí kapitole rozebírám některá Křišťanova lékařská díla. K určité selekci medicínských pojednání tohoto mistra mne vedl rozsah této práce. V další řadě jsem chtěl pojednat o jednom medicínském díle zaměřeném na odbornou veřejnost a poté na soubor praktických rad určených všem laikům, kteří se chtějí zbavit nemocí. V rámci metodologie první kapitoly využívám pro uchopení dobových souvislostí jednak dostupné spisy, zejména několik dochovaných reprezentativních textů jako např. *Fontes rerum bohemicarum*. Dále kromě excerpce pramenů využívám informací rozličných odborných historických pojednání předních osobností nejen tuzemských, ale i zahraničních. Velkou oporou mi zde byly práce jednoho z předních českých odborníků Františka Šmahela, zejména jeho tetralogie *Husitská revoluce*. V první kapitole jsem narazil na mezery v pramenech představující období Křišťanova dětství či mládí. Životopisný exkurz buduje především na blízkém přátelství s M. Janem Husem a úzkou vazbou na tehdejší pražskou univerzitu. V rámci této práce však nelze zcela pojednat o všech rozličných aspektech doby života tohoto mistra, navíc se práce zaměřuje zejména na oblast medicíny. Druhá kapitola si klade za cíl alespoň rámcově podat jistý obraz o středověké medicíně. Zde jsem se pokusil nashromáždit co možná největší bibliografickou základnu. S ohledem na relativně malou produkci v českém jazyce bylo nutno pracovat zejména se zahraničními studiemi. Jejich zajištění působilo určité komplikace v podobě nalezení adekvátního materiálu a tedy vzhledem k úzkému zaměření práce nutnost prostudování velkého objemu textu. Obsah kapitoly tvoří syntéza faktografie založená především na cizojazyčné literatuře. Ve třetí části, která tvoří vlastní jádro práce, se věnuji rozboru vybraných lékařských pojednání mistra Křišťana. Za tímto účelem volím sbírku jeho *Lékařských knížek* a traktát *De sanguinis minucione*. Jde o způsob náhledu na tato díla, jak dosud nebyla zpracována. Snažím se na ně realisticky pohlížet optikou dnešní medicíny a konfrontovat je

z pohledu efektivity a možných nežádoucích účinků. Zároveň přidávám svůj komentář, který však s ohledem na rozsah práce může být pouze stručný a rozhodně nepředstavuje jediné možné vysvětlení. Tento přístup uplatňuji zejména při rozboru odborného traktátu *De sanguinis minucione*. Vzhledem k velkému množství rad je však tento postoj v případě *Lékařských knížek* potlačen, neboť by neúměrně narostl objem bakalářské práce. Proto zde volím přístup, ve kterém zejména vybírám rady, které by dnes zněly nezvykle. Důležité pasáže textů obou medicínských pojednání pro ilustraci cituji přímo v textu.

Nakonec chci poděkovat všem, kteří mi umožnili vytvořit tuto práci. Konkrétně patří velký dík rodičům a manželce za veškerou podporu. Dále náleží upřímné poděkování vedoucímu práce Mgr. Vítu Hlinkovi, Th.D. za odborné vedení, cenné rady a připomínky.

1 Křišťan z Prachatic a dobový kontext

Osoba a životní osud mistra Křišťana se odvíjela od jeho rodiště v Prachaticích, byla zasazena v neopakovatelné tíživé situaci v Evropě a potažmo v Českých zemích. Období zralého věku a další životní osudy prachatického rodáka zpečetilo blízké přátelství s M. Janem Husem a z toho plynoucí angažování v husitské revoluci jako jedna z předních osob české reformace.

1.1 Křišťan z Prachatic a některé aspekty jeho doby

Jméno jednoho z významných českých mistrů můžeme nalézt v různých podobách. Psal se česky jako Křišťan, v latině pak Christannus, někdy i Cristannus.¹ Pocházel z jihočeského městečka Prachatic.² Přesnější časové údaje o době jeho narození bohužel nemáme k dispozici. Z pozdějšího vývoje jeho kariéry však lze zpětně usuzovat, že se narodil před rokem 1370.³ Nemůžeme určit, kdo byli jeho rodiče, nemáme zprávy o jeho sourozencích, není nám známo ani rodinné zázemí.⁴ Stejně tak navzdory historickému bádání chybějí údaje o jeho dětství.

¹ Křišťan z Prachatic nebyl jediným nositelem jména Křišťan. Srov. seznam Křišťanů ve jmenném rejstříku GOLL, Jaroslav, *Fontes rerum Bohemicarum V* [= FRB V], ed. Josef Emler a Jan Gebauer, Praha, 1893, s. 635. Českou podobu jména Křišťan můžeme vystopovat např. v názvu jeho lékařského díla *Lékařské knížky z mnohých knih lékařských vybrané Mistra Křišťana, i jiných, proti neduhom a nemocem rozličným, v jistých kusích zprubované, každému potřebné i užitečné* [= *Lékařské knížky*], ed. Zdeňka Tichá, AVICENUM, Praha, 1975. Jméno lze vidět na frontispisu přetištěném v této knize z roku 1553. M. Jan Hus jej ve své korespondenci nazývá českou verzí jména jen jedenkrát, srov. NOVOTNÝ, Václav, *Mistra Jana Husi korespondence a dokumenty* [= *Mistra Jana Husi korespondence*], Praha, 1920, s. 336. Jinak jej většinou nazývá jako Magister Cristannus, srov. NOVOTNÝ, V., *Mistra Jana Husi korespondence*, s. 249, 254, 257, 321, 329. V kvodlibetní příručce z ledna 1411 je uveden jako Cristannus včetně jeho rodného města Prachatic, viz. knihovna Národního muzea, Praha, sign. V C 42, fol. 16v-17r. Aktuálně lze tuto kvodlibetní příručku zhlédnout rovněž online na adrese http://www.manuscriptorium.com/apps/ind ex.php?direct=record&pid=set20090410_155_37#search. Sám Křišťan se ve svých odborných textech píše jako Cristannus, srov. CRISTANNUS DE PRACHATICZ, *De sanguinis minucione* [= CRISTANNUS, *De sanguinis*], ed. Florianová-Miškovská Hana, OIKOYMENH, Praha, 1999, název díla a s. 2; CRISTANNUS DE PRACHATICZ, *Algorismus prosaycus* [= CRISTANNUS, *Algorismus prosaycus*], ed. Silagiová Zuzana, OIKOYMENH, Praha, 1999. Jiné podoby jeho křestního jména – Christannus či Cristianus – se mi nepodařilo nalézt, tvrdí to však oficiální stránky historického ústavu Akademie věd České republiky v současnosti dostupné online na http://portaro.eu/huav/authorities/9193#?id=AvAdUFIUT-Olx_Jm0NLcNw&pageSize=30&sorting=relevance.

² Jako další důkaz jeho rodného města lze kromě poznámky č. 1 uvést dále např. opis projevu francouzského vyslance Honoré Boneta r. 1339, který pořídil M. Jan Hus zřejmě na objednávku svého učitele Křišťana z Prachatic. Srov. Národní knihovna, Praha, sign. XIII F 16, fol. 107v.

³ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. XIV. CRISTANNUS, *Algorismus prosaycus*, s. XV. K roku narození 1370 dospívá i HADRAVOVÁ, Alena – HADRAVA, Petr, *O astrolábu a Křišťanovi z Prachatic*, aktuálně dostupné online na http://www.rozhlas.cz/vedaarchiv/portal/_zprava/6508. Dle oficiálních stránek AV ČR se narodil asi roku 1360, srov. online http://portaro.eu/huav/authorities/9193#?id=AvAdUFIUT-lx_Jm0NLcNw&pageSize=30&sorting=relevance.

⁴ V listině z roku 1359, kde lze nalézt informace o správě Prachatic, se hovoří o rychtáři Křišťanovi Kirchhandlovi. Přestože nelze jednoznačně prokázat možný vztah k našemu Křišťanovi, autor této práce soudí, že by se na základě lokace, stejného křestního jména a roku vydání listiny mohlo případně jednat o jeho otce. Srov. archeologické výzkumy dostupné online na adrese <http://www.prachatic.eu/mesto/zakladni-informace/archeologie/pocatky-prachatic-ve-svetle-historickych-zprav>.

Tehdejší Prachatice byly opevněným městem, což dokládají dodnes dochované barbakány.⁵ Do jižních Čech přišlo křesťanství zřejmě již vcelku brzy, neboť Pasov byl již v šestém století křesťanský díky misionářům z Bavorska.⁶ Prosperitu nového města zajistilo vybírání mýta na Zlaté stezce. Křišťanovo rodiště tak tržilo z prodeje soli, kterou získávalo z biskupského Pasova.⁷ V dobách válečného ryku husitských bojů sloužily Prachatice jako pevnost táboritům.⁸ Patřily k tábořské straně, i když nedobrovolně po dobytí Žižkou.⁹ Magnáti spravující Prachatice zajišťovali každé věroučné straně kněze k zachování jejích náboženských zvyklostí. Tamější farář vydržoval duchovenstvo, které v okolí sloužilo utrakvistické mše. Nicméně další úkony musel vykonávat sám farář a utrakvisté mu platili na obnovu kostela.¹⁰ Prachatice pak získal Oldřich II. z Rožmberka.¹¹ Dle stavu okolo roku 1436 byly již Prachatice katolické.¹²

Celkovou situaci v Českých zemích nemůžeme správně pochopit, aniž bychom vzali v úvahu jejich propojení s celkem tehdejší Evropy. Zhruba v polovině 14. století zasáhla Evropu velká rána v podobě morové epidemie.¹³ Poněvadž středověká medicína neznala kauzální terapii této nemoci ani kvalitnější preventivní opatření, vznikla demografická krize. Tou dobou se rovněž na samém vrcholu pozemské hierarchické církve objevil významný spor: Kristovo stádo spravovali současně dva papežové, několik let od koncilu v Pise dokonce tři. Schizma ohledně legitimního Petrova nástupce rozřešil způsobem *via concilii* až církevní sněm v Kostnici.¹⁴ Na západě se tou dobou odehrával několik desetiletí trvající konflikt mezi Francií a Anglií známý jako stoletá válka. Ve své podstatě šlo o získání z hlediska mezinárodního obchodu významného přístavu Flander. Na druhé

⁵ Dochoval se menší gotický barbakán. Srov. HOFFMANN, František, *České město ve středověku* [= *České město*], Panorama, Praha, 1992, s. 156, 160.

⁶ SUCHÁNEK, Drahomír – DRŠKA, Václav, *Církevní dějiny*, Grada, Praha, 2013, s. 138-142.

⁷ HOFFMANN, F., *České město*, s. 172.

⁸ PEKAŘ, Josef, *Žižka a jeho doba*, Odeon, Praha, 1992, s. 53.

⁹ PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba*, s. 161.

¹⁰ Zde je možno vidět motivaci tolerantního postoje katolíků, poněvadž utrakvisté plnili farní kasu. Srov. BARTLOVÁ, Milena, *Husitské století*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2014, s. 174.

¹¹ BARTLOVÁ, M., *Husitské století*, s. 311.

¹² BARTLOVÁ, M., *Husitské století*, s. 262. Další informace k historii Prachatic byly čerpány z oficiálních stránek města, kde lze rovněž nalézt skeny důležitých listin – nyní dostupné online v sekci archeologie na <http://www.prachatice.eu/mesto/zakladni-informace/archeologie>. V kratší verzi se lze o historii Prachatic dozvědět z oficiálních stránek tamního muzea, aktuálně dostupné online na <http://www.prachatickemuzeum.cz/omeste>.

¹³ Srov. monografii BERGDOLT, Klaus, *Černá smrt v Evropě*, Vyšehrad, Praha, 2002. WONDRÁK, Eduard, *Historie moru v českých zemích* [= *Historie moru*], Triton, Praha, 1999, s. 15-17. BULST, Neithard, *Der Schwarze Tod: demographische, wirtschafts- und kulturgeschichtliche Aspekte der Pestkatastrophe von 1347-1352: Bilanz der neueren Forschung*, Saeculum, Jahrbuch für Universalgeschichte, 1979, 30, s. 43-67. TUCHMANN, Barbara, *A Distant Mirror – The Calamitous 14th Century*, A. A. Knopf, New York, 1978, s. 97. V souvislosti s charakterem práce je také nutno zmínit protimorový spis nazvaný *Missum imperatori* pocházející z roku 1371 sepsaný pro Karla IV., jehož autorem je M. Havel ze Strahova, který byl osobním lékařem Karla IV. a Václava IV. Viz. WONDRÁK, E., *Historie moru*, s. 24.

¹⁴ Kompaktní přehled tzv. Avignonského exilu a západního schizmu přináší SUCHÁNEK, D. – DRŠKA, V., *Církevní dějiny*, s. 229-374. Dále srov. SCHATZ, Klaus, *Dějiny papežského primátu*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2002, s. 106-109. Obsáhlejší pojednání o této problematice podává např. RAPP, Francis, *Církev a náboženský život západu na sklonku středověku*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 1996, s. 33-48.

straně Evropy se v Polsku a na Uhrách odehrávaly převratné dynastické změny se zápasy o trůn. Z jihovýchodu se k nám nebezpečně blížila turecká armáda. Na jihozápadě se naštěstí dařilo vytlačovat Araby z Pyrenejského poloostrova. České království spolu se Slezskem a Lužicí spadalo víceméně formálně pod Svatou říši římskou, která byla konglomerátem německých států, Švýcarska, některých území Francie, Beneluxu a severní Itálie se Slovinskem. V době Křišťanova života procházela územní i mocenskou roztržitostí. Tento stav zapříčinila zejména slabost a nezáměr Václava IV., což nakonec vyvrcholilo jeho sesazením z římského trůnu. Sumárně tedy po zhodnocení situace v tehdejší Evropě můžeme hovořit o krizi pozdního středověku.¹⁵

Velký význam pro Českou korunu mělo povýšení pražského biskupství na arcibiskupství. Stalo se tak díky přátelství mezi Karlem IV. a papežem Klementem VI.¹⁶ Pražská diecéze byla povýšena, biskupství olomoucké podřízeno Praze, nově došlo ke zřízení litomyšlského biskupství, které vzniklo z premonstrátského opatství. Téhož dne se stal Arnošt z Pardubic arcibiskupem.¹⁷ Další významnou událostí pro utváření pozadí Křišťanova života představovalo založení univerzity v Praze r. 1348. Dle vzoru pařížské univerzity došlo k dělení pražské obce na čtyři národy: dva německé (bavorský a saský) a dva slovanské (český a polský). Pozoruhodnou skutečností bylo papežovo povolení ke kompletaci pražské univerzity. Za tehdejších okolností by totiž univerzita neměla teologickou fakultu, neboť avignonští papežové pochopitelně sřežili monopol pařížské Sorbonny. Vzdělávacího úkolu na teologické fakultě se zhostila řeholní teologická studia. Předpokladem pro studium na Karlově univerzitě bylo absolvovat *trivium* a *quadrivium* na partikulární škole.¹⁸

1.2 Křišťanův život od působení na univerzitě do smrti

¹⁵ Situace v Českých zemích a v Evropě zpracována dle SMRČKA, Jakub – ZILYNSKÁ, Blanka, *Jan Hus, Odvaha myšlenky, odvaha smrti, odvaha víry* [= *Jan Hus*], Husitské muzeum, Tábor, 2015, s. 10-19.

¹⁶ Originál zřizovací bully je otištěn v KOP, František, *Praha 600 let církevní metropolí* [= *Praha 600 let*], Č. A. T., Praha, 1944, s. 144.

¹⁷ SPĚVÁČEK, Karel, *Karel IV.*, Svoboda, Praha, 1980, s. 266-267. MEDEK, Václav, *Cesta české a moravské církve staletími* [= *Cesta české a moravské církve*], Česká katolická charita, Praha, 1982, s. 91-95. V této práci se ale nemůžeme plně věnovat problematice povýšení pražského biskupství. Podrobnější informace lze nalézt např. v monografii KOP, F., *Praha 600 let*. Tato kniha je však staršího data, aktuální stav bádání se zrcadlí v monografii HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Svět české středověké církve*, Argo, Praha, 2013, s. 340-353.

¹⁸ Odstavec zpracován dle KADLEC, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin*, 1, Zvon, Praha, 1991, s. 190-193. Další informace byly čerpány z MEDEK, V., *Cesta české a moravské církve*, s. 95-97. Dále z POLC, Jaroslav, *Jan Hus v představách šesti staletí a ve skutečnosti*, Maticе cyrilometodějská, Olomouc, A.M.I.M.S., Vranov nad Dyjí, 2015, s. 36-38. Srov. též SPĚVÁČEK, Karel, *Karel IV.*, s. 268. Dále bylo využito poznatků ze SMRČKA, J. – ZILYNSKÁ, B., *Jan Hus*, s. 36-37, 48-50. Bezespору se nejedná o vyčerpávající literaturu k historii Pražské univerzity. Systematicky se této problematice věnuje sborník *ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS* vydávaný pravidelně Karlovou univerzitou.

První bezpečná svědectví mistrova života získáváme až od doby jeho působení na pražské univerzitě z jejích úředních písemností. Můžeme uvažovat, že se buď sám vydal anebo byl někým poslán, aby díky studiu na univerzitě mohl postoupit výše na společenském žebříčku a mít tak zajištěno lepší živobytí. Křišťan nastoupil na univerzitu roku 1386. Po dvou letech studia na artistické fakultě úspěšně složil bakalářské zkoušky, roku 1390 na téže fakultě zkoušky mistrovské.¹⁹ Poté rovněž zastával významnější hodnosti. Byl dvakrát zvolen děkanem, a to roku 1400 a 1403. Vícekrát přijal úřad rektora této univerzity, konkrétně v letech 1405, 1412, 1434 a 1437.²⁰ Nicméně o jeho působení konkrétně na lékařské fakultě máme k dispozici jen nepatrná svědectví, spíše nepřímá.²¹

Díky úzkému vztahu s M. Janem Husem máme k dispozici několik dalších záchytných bodů Křišťanova života. Je možné, že Křišťan mladému Husovi pomáhal v chudobě zlepšit jeho životní situaci.²² Mohlo se tak dít jednak opisováním projevů určitých významných osobností nebo v té době ožehavým opisováním traktátů Johna Wycliffa.²³ Nelze vyloučit možnost, že se chtěl Křišťan seznamovat s naukou tohoto oxfordského hereziarchy. Další nepopiratelný doklad blízkého souznění dvou pražských mistrů ukazuje rok 1411: Křišťanovo odmítnutí vyhlášení klatby uvalené na Jana Husa kardinálem Colonnou, která následovala po vypršení lhůty Husova dostavení

¹⁹ *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis* [= *Liber decanorum*], I, Monumenta historica universitatis Pragensis, Pragae, 1830, s. 259, 266.

²⁰ Křišťanovu působení na univerzitě se věnuje např. TRÍŠKA, Josef, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348-1409*, Univerzita Karlova, Praha, 1981, s. 64-65. Ohledně završení studia zkouškami srov. *Liber decanorum*, I, s. 259, 266. Prameny o zvolení do významných univerzitních funkcí srov. *Liber decanorum*, I, s. 20, 376. Seznam rektorů podává SVATOŠ, Michal, *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622*, I, Praha 1995, s. 290-295. Průběh studia na středověkých univerzitách v kostce předkládá WOODS, Thomas, *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*, Res claritatis, Praha, 2008, s. 47-50.

²¹ TRÍŠKA, J., *Literární činnost předhusitské univerzity*, Praha, 1967, s. 147. ŠMAHEL, F., *Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do roku 1419*, Acta universitatis Carolinae – Historia universitatis Carolinae Pragensis, Praha, 20, 2, s. 52-53. Zůstává otázkou, proč se stal Křišťan lékařem. Autor této bakalářské práce soudí, že primárním hledáčkem Křišťana byla právě astronomie, jak dokazuje i kvodlibet z roku 1411, kde mu navíc Hus dává přezdívku Euclides. Vzhledem k tehdy nezbytnému propojení astronomie, potažmo astrologie s medicínou, se tak k lékařskému povolání dostal právě touto cestou.

²² Srov. Husův dopis adresovaný Křišťanovi, NOVOTNÝ, V., *Mistra Jana Husi Korespondence*, s. 153, č. 52: „Venerabilis domine rector, magister et pater graciosae!“.

²³ Známy je např. projev francouzského diplomata Honoré Boneta, BARTOŠ, František Michálek, *Čechy v době Husově 1378-1415* [= *Čechy v době Husově*], Jan Laichter, Praha, 1947, s. 161. Originál opisu: Národní knihovna, Praha, sign. XIII F 16, fol. 107v. Dále srov. KEJŘ, Jiří, *Jan Hus známý i neznámý* [= *Jan Hus známý*], Karolinum, Praha, 2010, s. 13. ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, Karolinum, Praha, 1996, s. 63. SMRČKA, J. – ZILYNSKÁ, B., *Jan Hus*, s. 33. DAŇHELKA, Jiří, *Das Zeugnis des Stockholmer Autographs von Hus*, Die Welt der Slawen 27, 1982, s. 225-233. HUDSON, Anne, *Studies in the Transmission of Wyclif's Writings*, Aldershot, Ashgate Publishing, Burlington, 2008. HUDSON, A., *From Oxford to Bohemia: reflections on the transmission of Wycliffite textes*, Studia mediaevalia Bohemica, 2, 2010, s. 25-37. HUDSON, A., *Opera omnia: Wyclif's works in England and Bohemia*, edd. Michael van Dussen – Pavel Soukup, Religious Controversy in Europe, 1378-1536, Textual Transmission and Network of Readership, Turnhout, 2013, s. 29-69. Jako soubor napsaný na zakázku Křišťana z Prachatic vidí stockholmský kodex VIDMANOVÁ, Anežka, *Šmaheliana*, Listy filologické, 118, 1995, s. 309-314 – citováno dle ŠMAHEL, F., *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho medievisty*, Praha, 2009, s. 287. Kritické námitky proti této interpretaci předložil sám F. Šmahel, podle jehož názoru si Hus traktáty opsál pouze pro vlastní potřebu. Srov. ŠMAHEL, F., *Jan Hus. Život a dílo*, Argo, Praha, 2013, s. 39-40, 238.

k soudu.²⁴ Sám Křišťan byl také součástí čtyřčlenné komise jmenované roku 1413 na popud krále Václava IV., aby konečně došlo k ukončení sporů.²⁵ Komise zasedala na Křišťanově faře, složení členů výhodně ovlivnilo výsledek v Husův prospěch. Poté, co protivníci museli odejít do vyhnanství, zaujal prachatický rodák jedno z uprázdněných míst v kapitule Všech svatých.²⁶ 25. dubna 1413 končilo jeho rektorské období.²⁷ Betlémský kazatel se polemicky stavěl proti Křišťanovu dotazu, zda by byl ochoten přijmout definici církve dle schematu: papež – hlava, kardinálové – tělo.²⁸ Dále máme k dispozici anonymní zprávu z 2. dubna 1415, kdy Husa v Kostnici navštívil. Sám byl dokonce vyšetřován pro podezření na herezi, ale nakonec nebyl odsouzen.²⁹ Křišťan zastával úřad faráře v kostele sv. Michala, který se nacházel na Starém městě.³⁰ Předtím zřejmě spravoval novoměstský kostel sv. Štěpána na Rybníčku, a to pravděpodobně až do roku 1405, kdy měl obročí z oltářnictví převzít Jakoubek ze Stříbra.³¹ Stalo se tak nejspíše na rektorovu přímluvu.³² Zkraje roku 1415 udělil v kostele sv. Michala souhlas k podávání svatého přijímání pod obojí způsobou ve svém kostele.³³ V dobách, kdy začalo docházet k radikalizaci určitých proudů hájících Husa, tedy zejména po jeho upálení, byla pražská univerzita zasažena rozličnými pohrůzkami, aby se distancovala od těchto radikálních trendů. Jednalo se většinou o nátlak ze strany kostnického koncilu, v prosinci 1416 hrozil dokonce král Václav IV. dočasným zastavením důchodů.³⁴ V reakci na tyto hrozby pak rektor Jan Kardinál z Renštejna, M. Jesenic a Křišťan vyvinuli maximální úsilí k očištění univerzity od husitského radikalismu. Museli nalézt určité kompromisní řešení podle zásady: zachovat kalich, ostatní nebezpečné novinky potlačit. V závěru roku 1416 pak rektor přistoupil téměř na všechny požadavky kancléře univerzity Konráda.³⁵ To se projevilo zejména následným Jesenicovým prohlášením zkraje roku 1417, ve kterém se potvrzovala

²⁴ KEJŘ, J., *Husův proces*, Vyšehrad, Praha, 2000, s. 63. BARTOŠ, F. M., *Čechy v době Husově*, s. 346.

²⁵ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 265. Jako hlavní pramen pro rokování komise je Kronika pražské univerzity se včleněnými dokumenty, srov. GOLL, J., *FRB V*, s. 575-579. Dále srov. NOVOTNÝ, V., *Mistra Jana Husi korespondence*, s. 164-168. BARTOŠ, F. M., *Čechy v době Husově*, s. 365-369. BARTLOVÁ, M., *Husitské století*, s. 79-80.

²⁶ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, pozn. na s. 346. Dále TOMEK, Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy*, III, Praha, 1893, s. 542.

²⁷ KEJŘ, J., *Husův proces*, s. 114-115. Rovněž GOLL, J., *FRB V*, s. 576, PALACKÝ, F., *Documenta mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403-1418 motas illustrantia* [= *Documenta mag. Joannis Hus*], Tempsky, Pragae, 1869, s. 510.

²⁸ NOVOTNÝ, V., *Mistra Jana Husi Korespondence*, s. 162-168, č. 58 a 60.

²⁹ KEJŘ, J., *Husův proces*, s. 158-159. Křišťanovo zadržení měl zapříčinit Michal de Causis, srov. BARTOŠ, F. M., *Čechy v době Husově*, s. 405, pozn. č. 3.

³⁰ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, I, s. 406. PALACKÝ, F., *Starí letopisové čeští od roku 1387 do 1527* [= *Starí letopisové*], Mazáč, Praha, 1941, s. 76. Tento kostel představoval v rámci utváření reformního hnutí snad druhou nejvýznamnější baštu po Betlémské kapli, srov. BARTLOVÁ, M., *Husitské století*, s. 420.

³¹ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 81. BARTOŠ, F. M., *Čechy v době Husově*, s. 274.

³² ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 221.

³³ *Ibid.*, s. 275. BARTOŠ, F. M., *Čechy v době Husově*, s. 398.

³⁴ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 117.

³⁵ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 294. PALACKÝ, F., *Documenta mag. Joannis Hus*, s. 645-647, č. 107.

církevní věrouka včetně ožehavých témat jako např. nauka o očistci, úcta k obrazům apod. Vzhledem ke známé situaci na univerzitě se můžeme domnívat, že někteří mistři nebyli na zasedání přizváni. Jejich úhlavním nepřítelem byl Jakoubek ze Stříbra.³⁶ Křišťan se musel postavit plzeňskému radikálnímu kazateli Václavu Korandovi, kterého v listu napomíná, aby přestal se zaváděním novot a netříštil jednotnou obec přívrženců kalicha – máme dochován seznam bludů z kraje roku 1417, které mu vytýká.³⁷ Koranda si pak na Křišťanovi vybil zlost. Jeho obrazoborecky smýšlející družina totiž roku 1420 atakovala kostel, ve kterém byl Křišťan farářem. Ženy z této družiny měly za úkol ničit lavice pod záminkou potřeby dřeva pro budování opevnění.³⁸ Roku 1421 po zvolení nových konšelů došlo k dalšímu útoku – tentokrát Želivského – vůči Křišťanovi, a to pro praxi, kdy se v jeho kostele nezpívalo česky a nebylo podáváno přijímání nemluvňatům.³⁹ Krátce poté byl vyhnán ze své fary.⁴⁰ Po skončení rektorského období Marka z Hradce byl přes určité obtíže kladené profesory teologie nakonec opětovně zvolen do úřadu rektora.⁴¹ Patřil mezi trojici významných pražských lékařů spolu s Havlem ze Strahova a Zikmundem Albíkem z Uničova.⁴² Mistři a kněží scházející se na Křišťanově faře nesli označení svatomichalští.⁴³ Na ně byl podniknut útok na velikonoční čtvrtek roku 1427 – mistři měli být utopeni, ale nakonec zejména díky Rokycanovi byli zachráněni uvězněním.⁴⁴

Prachatický rodák přijal jako rektor poselstvo Basilejského koncilu.⁴⁵ Při jednání o čtyři

³⁶ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 296. BARTOŠ, F. M., *Do čtyř pražských artykulů: z myšlenkových i ústavních zápasů let 1415-1420*, SPDMP 5, Praha, 1932, s. 493, pozn. 43 a 45. PALACKÝ, F., *Documenta mag. Joannis Hus*, s. 654-656, č. 110. KAMINSKY, Howard, *A History of the Hussite Revolution [= A History of the Hussite]*, Berkeley and Los Angeles, 1967, s. 221n. PALACKÝ, F., *Monumenta Conciliorum Generalium saeculi decimi quinti. Concilium Basiliense I-II*, Wien, 1857, s. 385-386.

³⁷ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 117-118. PALACKÝ, F., *Documenta mag. Joannis Hus*, s. 634, č. 103. PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba*, I, s. 29. PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba*, I, pozn. 1 na s. 213 zmiňuje, že se jednalo o podávání eucharistie nemluvňatům, obrazoborectví a praktickou aplikaci zásady *sola scriptura* v oblasti ritu – ve své podstatě se jedná o valdenství.

³⁸ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 24, 47. GOLL, J., *FRB V*, s. 389. PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba*, III, s. 77.

³⁹ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 91-92. PALACKÝ, F., *Starší letopisové*, s. 76. KAMINSKY, H., *A History of the Hussite*, s. 276, 302. Další rozbor této situace srov. ČORNEJ, Petr, *Světla a stíny husitství (události, osobnosti, texty, tradice): výbor z úvah a studií [= Světla a stíny]*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2011, s. 120.

⁴⁰ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 94. PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba*, I, s. 55, dále pozn. č. 4 ve III. díle na s. 74. Na uprázdněné místo pak Želivský nechal dosadit svého stoupence Viléma, srov. BARTLOVÁ, M., *Husitské století*, s. 426 s odkazem na *FRB V*, s. 438 a 520-521.

⁴¹ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 259. Kronika univerzity pražské in GOLL, J., *FRB V*, s. 575. NOVOTNÝ, V. M., *Jan Hus. Život a dílo*, I-2, Praha, 1921, s. 188, pozn. 1.

⁴² ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, II, s. 22. Problematika lékařství bude rozvedena v další části práce.

⁴³ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 185. Mezi „svatomichalské“ patřili kromě Křišťana i Jan z Příbrami, Petr z Mladoňovic a Prokop z Plzně, srov. ČORNEJ, P., *Světla a stíny*, s. 177.

⁴⁴ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 189. PALACKÝ, F., *Starší letopisové*, s. 76. Rovněž zástup vedený Želivským vyhrožoval Křišťanovi utopením, srov. ČORNEJ, P., *Světla a stíny*, s. 122.

⁴⁵ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 270. TOMEK, V. V., *Dějepis města Prahy*, IV, Praha, 1899, s. 570-573. SPUNAR, Pavel, *Verse für die Legaten des Basler Konzils aus dem Jahre 1433*, Texte und Textkritik, hrsg. Von J. Dümmer, Berlin, 1987, s. 557-562. ZILYNSKÁ, B., *Plné moci a instrukce pro vyslance basilejského koncilu do Čech z let 1433-1439*, Seminář a jeho hosté, Sb. pr. k 60. narozeninám Rostislava Nového, Praha, 1992, příloha 1 na s. 85.

artikuly podepsal prohlášení za univerzitu.⁴⁶ Křišťan akceptoval podmínky smírčího výroku ze září 1429.⁴⁷ Spolu s dalšími mistry (z Příbrami a Petrem z Mladoňovic) stál v čele utrakvistické krajní pravice, která neměla problémy s uzavřením dohody s oficiální církví a s nalezením kompromisního řešení čtyř článků tak, aby došlo ke smíru.⁴⁸ Při odjezdu z Prahy byli delegáti koncilu navštíveni šesti mistry, v jejichž čele stál Křišťan – ti se nejen za sebe, ale i za univerzitu přiznali k odmítnutí návrhu skýtajícího dohodu s církví. Legáti jej i s dalšími přijali zpět do církve.⁴⁹ 16. června 1437 jej ustanovil císař Zikmund administrátorem pražské diecéze.⁵⁰ Nakonec prachatický rodák zcela zapomněl na svou reformní minulost a smířil se s učením oficiální církve, i když s výjimkou kalicha.⁵¹ Roku 1439 Křišťan umírá. Jeho nástupcem na svatomichalské faře se stal M. Petr z Mladoňovic.⁵²

⁴⁶ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 137. PROCHASKA, Antoni, *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Littuaniae 1376-1430*, Kraków, 1882, s. 594-596, č. 1092. PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba*, III, s. 189-193. BARTOŠ, F. M., *Kníže Zikmund Korybutovič v Čechách*, SH 6, Praha, 1959, s. 189-190.

⁴⁷ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 216.

⁴⁸ PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba*, I, s. 106.

⁴⁹ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 284. PALACKÝ, F., *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419-1436*, II, Praha, 1873, s. 401-402, č. 900.

⁵⁰ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, III, s. 318. PALACKÝ, F., *Starší letopisové*, s. 97. Poté byl na podzim roku 1438 dle znění kompaktát ustanoven králem jako nejvyšší správce nad kněžskými, jeho měli všichni poslouchat a jednat dle dikce kompaktát. Křišťanovo dominium se ale netýkalo vyšehradské kapituly, srov. PALACKÝ, F., *Starší letopisové*, s. 106. ČORNEJ, P., *Světla a stíny*, s. 183. Po Křišťanově smrti byli zvoleni dva administrátoři Jan z Příbrami a Prokop z Plzně, srov. BARTLOVÁ, M., *Husitské století*, s. 593.

⁵¹ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*, IV, s. 97.

⁵² PALACKÝ, F., *Starší letopisové*, s. 109. Dějství kritických let české reformace je hutně zpracováno v souhrnném článku HORNÍČKOVÁ, Kateřina, *Memory, Politics and Holy Relics: Catholic Tactics amidst the Bohemian Reformation*, aktuálně dostupné online na <http://www.brrp.org/proceedings/brrp8/hornickova.pdf>. Další hutný pohled dává ČORNEJ, P., *Husitská revoluce: příčiny, průběh, výsledky*, nyní dostupné online na https://is.muni.cz/el/1441/podzim2010/De2BP_ODST/STUDIJNI_MATERIALY_-_HUSITSTVI.pdf. Z českých historiků se životu Křišťana z Prachatic asi nejvíce věnuje Dr. Blanka Zilynská, k tomu srov. např. ZILYNSKÁ, B., *Středověký učenec M. Křišťan z Prachatic*, AUC-HUCP 40, fasc. 1-2, 2000 [vyd. 2001], s. 137-138. ZILYNSKÁ, B., *Mistr Křišťan z Prachatic*, Forum, 2006, č. 1, s. 26. Další vcelku kusé informace o Křišťanově životě lze získat v pořadu České televize *Dvaasedmdesát jmen české historie* odvysílaném 24. 6. 2008 na ČT 2, kde informace předkládá doc. PhDr. Petr Charvát, záznam je v současnosti dostupný online na <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10169539755-dvaasedmdesat-jmen-ceske-historie/208572232200010-kristan-z-prachatic/>. Další informace v CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. XIV-XV. CRISTANNUS, *Algorismus prosaycus*, s. XV-XIX. CRISTANNUS DE PRACHATICZ, *Stavba a užití astrolábu*, edd. Hadravová Alena a Hadrava Petr, Filosofie, Praha, 2001, s. 25-39. Asi nejgrandioznějším českým dílem je tetralogie ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce*.

2 Středověká medicína

V dnešní době stále nezřídka slýcháváme názory, že středověk byl dobou tmářskou a že tehdejší lékařská věda byla jakoby pavědou.⁵³ Některá literatura z přelomu 20. a 21. století středověkou medicínu staví na pranýř a necitelně ji kritizuje. Jiné zdroje zachovávají tichý odstup a středověk buď „taktně“ vynechávají nebo začínají až od počátku novověku.⁵⁴ Existují však vcelku recentní studie, které se zabývají vztahem vývoje přírodních věd a působení církve. Ty představují mnohem vyváženější náhled.⁵⁵ Všichni pracovníci v oboru lékařství se v době středověku dělili velmi zjednodušeně na lazebníky, kteří se věnovali dnešní chirurgii a lékaře, kteří měli na starosti nynější vnitřní lékařství. Poněvadž Křišťan inklinoval k internímu přístupu, bude se tato práce dále ubírat pod pohledem takto zúžené optiky. Bohužel se mnohým současníkům ztrácí ze zřetele meze vyšetřovacích možností, které mohli tehdejší lékaři použít. Museli se zcela spolehnout na své smysly: nejvíce informací získávali právě pozorováním nemocných. Nemalé množství chorob jim pomohl odhalit i sluch. Pohmatem mohli posoudit např. kardinální známky zánětu.⁵⁶ Čichem vnímali rozličné pachy typické pro určité nemoci. A konečně – z dnešního pohledu možná překvapivě – chuť se uplatnila kupříkladu při testování krve a moče.⁵⁷

2.1 Stručný nástin historie medicíny od starověku do doby Křišťanova života

Zřejmě až do objevení Hippokrata na dějinné scéně nelze mluvit o „vědeckém“ založení medicíny. V době před tímto starořeckým lékařem se lidé spoléhali většinou na *vis maior*, tedy bohy či amulety. S tím souvisely různé pověry, zaklínání apod. Také v pozdějších dobách lidstvo

⁵³ Definici pavědy předkládá např. popularizátor Jiří Grygar, srov. GRYGAR, Jiří, *O vědě a víře*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2001, s. 16-19.

⁵⁴ Z dob tzv. bývalého režimu možno jmenovat např. BENIAK, Milan et al., *Zdravoveda*, Osveta, Martin, 1990, s. 10-11, zejm. citace: „Cirkev značne brzdila rozvoj lekárskeho poznávania [...]“. Podobně i v JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária, *Dejiny medicíny a zdravotníctva*, Osveta, Martin, 1985, s. 16, podrobněji 84n. Citace ze s. 16: „Medicína feudálnej spoločnosti je vo svojom obsahu a pôsobení poznamenaná autoritatívnym vplyvom cirkvi, brzdiacej v Európe ideový aj odborný pokrok lekárskeho poznania“. Taková pojetí přetrvávají i v postkomunistické éře, srov. KLENER, Pavel, *Vnitřní lékařství*, Galén, Praha, 2011, s. 1: „Organizované zdravotní péči bránila středověká převládající ideologie [...]“. Nutno poznamenat, že autor této bakalářské práce se za dob svých studií na lékařské fakultě setkával prakticky jen s negativním hodnocením středověké medicíny. Předmět, který by se historii medicíny věnoval, se rutinně nevyučuje.

⁵⁵ Srov. LINDBERG, David, *Medieval Science and Its Religious Context*, The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Osiris, Vol. 10, Constructing Knowledge in the History of Science, 1995, s. 60-79.

⁵⁶ Kardinální známky zánětu byly dobře známy již z období starověku a zahrnují: *rubor*, *tumor*, *calor*, *dolor* – zarudnutí, otok, proteplení, bolestivost. V pozdější době k nim přibyla *functio laesa* – porušená funkce.

⁵⁷ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 76-83. Nemocní leprou měli kalnou moč, která vykazovala špatnou chuť, srov. WONDRÁK, E., *Historie moru*, s. 10.

shledávalo nemoci jako Boží trest v důsledku provinění. Již od počátku totiž měli lidé zájem na svém zdraví – zajišťovalo nejen subjektivní pocit pohody, ale také umožňovalo zajistit živobytí pro rod, v pozdějších dobách rodinu. V lékařství je známá tzv. Hippokratova přísaha.⁵⁸ Pro pochopení praktik středověké medicíny je významné dílo *Corpus Hippocraticum*, v němž vystupuje zejména zásada rovnováhy tělesných šťáv.⁵⁹ Po zhruba 600 letech se na jevišti dějin objevuje postava Galéna, který bude velkou autoritou prakticky po celý středověk. Je znám svými pitvami zvířat, neprováděl však pitvy lidských těl. Z toho důvodu vykazoval výborné anatomické znalosti maximálně jako osteolog.⁶⁰ Ohledně tkání skrytých „pod kůží“ pak vše odvozoval od zvířecí anatomie, která sice ve srovnání s člověkem vykazuje nemalé podobnosti, avšak existují i určité rozdíly. Jeho téměř nezlomnou autoritu na poli anatomie pokořil teprve v polovině 16. století Vesalius. Středověcí lékaři vycházeli zejména z učení Galéna.⁶¹ Další významnou osobnost představoval Avicenna.⁶²

Medicína se v Evropě prováděla nejprve v klášterech – mezi známé osobnosti patřila např. abatyše Hildegarda z Bingenu. Neoddělitelnou část péče o nemocné tvořila křesťanská charita, což se projevilo rovněž zakládáním špitálů. Ty byly zpočátku do 12. století zřizovány pochopitelně u církevních institucí jako např. kláštera či kapituly, teprve později přebralo iniciativu v zakládání světské rameno společnosti. Vznik špitálů je neodmyslitelně spojen s křižáckými řády (johanité, němečtí rytíři).⁶³ Existovaly však i specializované instituce – např. leprosária pro nemocné leprou.⁶⁴ Od 13. století vznikají lékařské fakulty na univerzitách. Zde je nezbytné rozlišit na jedné straně vysokoškolského vzdělance s označením *medicus*. Jeho kompetence práce by odpovídala současnému internistovi, tedy odborníkovi na vnitřní lékařství. Vedle takto vzdělaných lékařů se objevují i osoby, které ke svému výkonu povolání nemusely mít univerzitní gradus lékaře. Tam by se počítali tehdejší ranhojiči, bradýři a lazebníci (sumárně zástupci dnešních operačních oborů), dále porodní báby (porodní asistentky), báby kořenářky a apatykáři (nyní farmaceuti) a na

⁵⁸ Ta se dnes ve slibu při promocích lékařů v původním rozsahu neužívá. Některé formulace starobylé přísahy by dnes zněly úsměvně či zvláště: „*Toho, kdo mě naučil umění lékařskému, budu si vážit jako svých rodičů a budu ho ze svého zajištění podporovat. Když se dostane do nouze, dám mu ze svého, stejně jako i jeho potomkům dám a budou pro mne jako moji bratři. Pokud po znalosti tohoto umění [lékařského] zatouží, budu je vyučovat zdarma a bez smlouvy.*“ Citace českého znění aktuálně dostupná online na https://cs.wikipedia.org/wiki/Hippokratova_přísaha. Na této stránce lze nalézt rovněž přísahu na byzantském svitku ze 12. století vyobrazenou ve tvaru kříže, online na https://cs.wikipedia.org/wiki/Hippokratova_přísaha#/media/File:HippocraticOath.jpg

⁵⁹ Nauku o čtyřech tělesných šťávách rozebírám později v této kapitole.

⁶⁰ Osteolog je znalec kostí.

⁶¹ Např. KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 158-160.

⁶² Např. KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 169, 179.

⁶³ Stručné informace o těchto řádech podává SUCHÁNEK, D. – DRŠKA, V., *Církevní dějiny*, s. 252-254.

⁶⁴ Mezi další patřily např. sirotčince, starostlivost o zbloudilé dívky a pohlavně nakažené. K tomu srov. ŠMERDA, Hynek, *Křesťanská charita od počátku do konce středověku (s přihlédnutím k jižní Moravě)* [= *Křesťanská charita*], Jiří Polach, Břeclav, 2011, s. 113-114, 118-119.

posledním místě šarlatání (tedy zcela mimo dnešní medicínu stojící esoterici – léčitelé). Častokrát lidé dávali právě těmto negradovaným pracovníkům přednost, a to jednak z finančních důvodů, jednak proto, že studovaní lékaři jim bohužel ne vždy mohli pomoci.⁶⁵

Na tomto místě je potřebné dementovat jeden dost zakořeněný mýtus: církev bránila vědeckému poznání tím, že zakazovala provádění pitev. Na základě seriózních moderních bádání vysvítá, že nikdy nedošlo k výslovnému zákazu pitev lidského těla. Je sice pravdou, že na platformě křesťanské úcty projevované k tělu jaksi přirozeně docházelo k nechuti provádět anatomická zkoumání. Nicméně církev nikdy přímo provádění nezavrhla. Církevní zákaz udaný v bulle papeže Bonifáce VIII. vydané roku 1299 postihoval praxi, kterou se získávaly mrtvolky k těmto pokusům. Docházelo totiž k výstřelkům narušování hrobů a s tím spojeným krádežím mrtvol. Jistý problém představovalo rozpolcování mrtvého na kousky, které později nebyly dány dohromady. Někdy docházelo k rozsekání těla a jeho vyvaření, čímž se získaly kosti, které se tak mohly snadno přenést jinam. Takový postup ale nebyl v době Křišťanova života neznámý. Jeho vznik pochází zřejmě z dob křížových výprav, kdy se objevila nutnost translace pozůstatků významných osob ze Svaté země do vlasti. Kosti představovaly kompaktnější verzi, jak nebožtíka dopravit a pohřbit, ev. jeho kosti někde vystavit.⁶⁶

Velice zajímavé je používání rozličných rostlin pro léčbu nádorů. Jedním z horkých kandidátů byl krokus. Ten totiž obsahuje látku známou jako kolchicin, který zastavuje dělení buněk. Otázkou zůstává, nakolik se objevil efekt. Spíše se vyjevily nežádoucí účinky. Je nicméně možné určité zastavení růstu nádoru, avšak jeho vymizení zůstává sporné. Středověcí lékaři ale nebyli v užití krokusu zajedno. Např. velká autorita Hildegarda z Bingenu jej nedoporučovala, přestože jí rostlina byla známa. Právě z důvodu velkého vlivu této léčitelky zřejmě plyne určitá nechuť k terapii touto rostlinou. Dalšími rostlinami užívanými proti nádorům byla orchidej, lilek či narcis.⁶⁷ Nejvýraznější pokroky a nejvíce výukového materiálu pocházelo z arabské medicíny.⁶⁸ Ta ovlivnila zejména užití

⁶⁵ NODL, Martin – ŠMAHEL, František, *Člověk českého středověku*, Argo, Praha, 2002, s. 313. Informace pro historii lékařství převzaty z HLÚŽKOVÁ, Šárka, „*Jádro vybrané z mnohých knih lékařských*“ z roku 1674, bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2013, s. 9-11. Historie evropské medicíny je také zmíněna a dále rozvedena ve studii CRISCIANI, Chiara, *History, Novelty, and Progress in Scholastic Medicine*, The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Osiris, Vol. 6, Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition, 1990, s. 118-139. Dále se historii lékařství, přesněji řečeno charity, věnuje ŠMERDA, H., *Křesťanská charita*, s. 17-123.

⁶⁶ Dementování tohoto zakořeněného omylu je podepřeno důkazy, které uvádí ŠMERDA, H., *Křesťanská charita*, s. 108 a LE GOFF, Jacques – TRUONG, Nicolas, *Tělo ve středověké kultuře*, Vyšehrad, Praha, 2006, s. 88-89. Na druhou stranu WONDRÁK, E., *Historie moru*, s. 18, uvádí, že papež Klement VI. nařídil pitvy zemřelých, které měly být církví zakázány.

⁶⁷ Srov. RIDDLE, John, *Ancient and Medieval Chemotherapy for Cancer*, The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Isis, Vol. 76, No. 3, September, 1985, s. 319-330.

⁶⁸ Mezi mnohými studiemi srov. DE VOS, Paula, *The “Prince of Medicine”: Yūhannā ibn Māsawayh and the Foundations of the Western Pharmaceutical Tradition* [= *The “Prince of Medicine”*], The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Isis, Vol. 104, No. 4, December, 2013, s. 667-712.

farmaceutických přípravků. Právě arabská medicína přinesla několik nových novot, které se běžně v Evropě v éře po rozpadu Římské říše nepoužívaly. Mezi novinky v arabské medicíně patřily rozličné nálevy, náplasti, pastilky apod.⁶⁹ Dále lze vystopovat rozdíl v sestavení jednotlivých léčebných příruček. Zatímco např. Galén uspořádal farmaka dle nemocí, lékaři arabské medicíny je naopak rozdělovali dle typu sloučeniny.⁷⁰ Zde patřilo využití k rozličným účelům jako kloktadla, oční kapky, kadidla, parfémy, inductory kýchání, zubní pasty, nálevy apod. Středověká medicínská literatura, ve které se rozebírala projímadla, byla pochopitelně stížena tehdejší teorií čtyř tělesných šťáv. Arabský autor pojmenovaný jako Mesue rozdělil v jednom ze svých spisů projímadla do dvou rozličných kategorií.⁷¹ Do první patřila projímadla s mírným účinkem, která tedy neměla způsobit organismu nějakou újmu. Zde by se počítalo např. aloe. Ve druhé skupině se nacházejí suroviny s výraznými projímavými účinky, kam Mesue počítá např. skočec. Tímto dělením tak chce ukázat, že existují od sebe odlišné třídy projímadel, z nichž ta druhá je nebezpečná, jedovatá. Takové ohrožení může vzniknout zejména při nevhodné přípravě. Projímadla byla po dlouhou dobu velice oblíbeným léčivem, neboť pacientům dávala „hmatatelný“, viditelný výsledek léčby.⁷² Především však Mesuova zásluha připadá na to, že je rozdělil na dvě skupiny nebezpečnosti. V té době se totiž neřešilo množství surovin a tím spolu se svými dalšími doporučeními přispěl ke snížení výskytu vážných nežádoucích účinků léčby oblíbenými projímadly.⁷³ Arabská medicína dále nemalou měrou přispěla k péči o psychicky nemocné formou specifické léčby rozličných psychických rozlad. Mezi ně patřila např. muzikoterapie.⁷⁴

Nutno podotknout, že tehdejší evropská medicína byla ovlivněna křesťanským pohledem na svět. Proto například doboví badatelé podníceni teologickými vývody o životě v ráji a nesmrtelnosti člověka tváří v tvář nemocem, délce života a smrti rozvažovali, jak co nejvíce přiblížit dané prostředí takovému, jaké dle Geneze nastolil Bůh v ráji. Na druhé straně bylo dobře známo, že peklo představuje místo zapáchající a smrdící smůlou a sírou. Právě z toho důvodu evropská medicína tolik dbala na příjemné vůně a ovzduší. Člověk žijící v takovém prostředí by tak měl

⁶⁹ Srov. DE VOS, Paula, *The "Prince of Medicine"*, s. 691, 693.

⁷⁰ Srov. rozdíl GALENOS, *De compositione medicamentorum per genera libri septem*, Gulielmus Rouillius, Veneto, 1552 a CHIPMANN, Leigh, *The World of Pharmacy and Pharmacists in Mamluk Cairo*, Hebrew University of Jerusalem, 2009, s. 16.

⁷¹ Vlastním jménem Yūḥannā ibn Māsawayh.

⁷² Srov. MESUE, *Opera medicinalia*, 1497, cit. n. 69, fol. 33r. Dále srov. přehledné dělení projímadel DE VOS, P., *The "Prince of Medicine"*, s. 704, tab. 14.

⁷³ McVAUGH, Michael, *The 'Experience-Based Medicine' of the Thirteenth Century*, *Early Science and Medicine*, 2009, 14, s. 105–130.

⁷⁴ BÜRGEL, Johann Christoph, *Zur Musitherapie im arabischen Mittelalter*, Festschrift Arnold Geering, Bern, 1972, s. 241–45. Podrobněji se psychicky nemocným lidem ve východním prostředí věnuje studie DOLS, Michael, *Insanity in Byzantine and Islamic Medicine*, *Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 38, Symposium on Byzantine Medicine, 1984, s. 135–148.

možnost snížit vznik nemocí a dožít se delšího vitálního života.⁷⁵ Proto docházelo ke vzniku rozličných příruček mapujících životní prostředí a rovněž k budování oblíbených parků a zahrad.⁷⁶ Velice zajímavé je zaměření na status tehdejší populace a především na stav tehdejší plodnosti. Tu je však bohužel možno těžko odhadovat, neboť nemáme jasné matriky – snad s výjimkou matrik vznešených rodin či nějakých klášterních kopiářů, kterými byly tyto rodiny patrony. Je nesnadné stanovit tehdejší fertilitu, poněvadž existovalo několik faktorů ovlivňujících rození dětí. Prvním z nich byl dozajista celibát svěcených církevních představitelů – otázkami však zůstávají jeho dodržování a také rozsah jeho působnosti. Na základě tehdejších znalostí však lze uvažovat, že celibátní chování nebylo pozorováno, a to zejména u sekulárních kněží. Na druhou stranu asketické učení církve v oblasti sexuality vedlo zřejmě k malému růstu středověké populace.⁷⁷ Očekávaná délka života byla jistě kratší než dnešní. Lidé se kupř. označovali starými už ve svých čtyřiceti až padesáti letech.⁷⁸

2.2 Nauka o čtyřech tělesných šťávách a medicínská astrologie

Alfou a omegou k pochopení dobového náhledu na vznik nemocí a jejich léčbu je tzv. nauka o čtyřech šťávách: krev (*sanguis*), žluč (*cholē*), černá žluč (*melaina cholē*) a hlen (*phlegma*). Vcelku stručně a jasně popisuje tuto problematiku vzniku a koloběhu šťáv sám Křišťan ve svém díle *De sanguinis minucione*. Nejdříve nastiňuje vytvoření jednotlivých šťáv:

„[...] první trávení potravy přijaté ústy se děje působením tepla žaludku. Přitom se tvoří jakási tekutá hmota na způsob mléka, kterou lékaři nazývají řecky chylos, to je latinsky sucus, a tento chylos neboli sucus takto prvně natrávený obsahuje potenciálně čtyři šťávy lidského těla, totiž krev, cholera, flegma a melancholii. Chylos, který tak v žaludku vznikl, nasávají játra žilami, které se nazývají mesaraicae, to je „ležící uprostřed“; tehdy díky teplu jater nastává druhé trávení oné hmoty zvané chylos neboli sucus a aktuálně vznikají čtyři zmíněné šťávy.“⁷⁹

⁷⁵ Zde není důvodu k posměškům, neboť i dnes lze využívat aromaterapii – ovšem jako pomocnou léčbu, ne jako kauzální terapii či prevenci nemocí a pochopitelně v rámci dnešní medicíny bez zmiňovaného teologického podtextu.

⁷⁶ Srov. studii RAWCLIFFE, Carole, 'Delectable Sights and Fragrant Smelles': Gardens and Health in Late Medieval and Early Modern England, The Garden History Society, Garden History, Vol. 36, No. 1, Spring, 2008, s. 3-21.

⁷⁷ LEA, Henry Charles, *History of Sacerdotal Celibacy in the Christian Church*, London, 1907, p. 449.

⁷⁸ WRIGHT, Thomas, *De Naturis Rerum*, Rolls Series, London, LXXV, 1863, s. 417. V tomto odstavci se však nemůžeme plně věnovat sociologické situaci úzce související s dobovou medicínou. Podrobnější informace podává studie RUSSEL, Jossiah Cox, *Medieval Population*, Oxford University Press, Social Forces, Vol. 15, No. 4, May, 1937, s. 503-511.

⁷⁹ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 5.

Poté pokračuje popisem distribuce jednotlivých šťáv po těle:

„Tyto šťavy rozesílá příroda k jednotlivým orgánům těla, v nichž probíhá var a rozdělování třetím trávením tak, že krev, což je podle Avicenny šťáva horká a vlhká, červené barvy, proudí žilami k tělesným orgánům, aby je živila. Flegma pak, což je šťáva studená a vlhká, proudí s krví, aby krev snadněji pronikala a aby sama dodávala vlhkost a vyživovala flegmatické orgány. Cholera, což je horká, suchá a řídká šťáva jasně červené barvy, se dělí na dvě části: jedna část putuje s krví, aby vyživovala cholerické orgány a aby pomáhala krvi v pronikání, druhá její část je přenášena do žlučníku kvůli jeho výživě, a co se nehodí pro jeho výživu, sestupuje do střev a podněcuje je k činnosti, aby jimi byly vyloučeny nadbytečné látky. Melancholie neboli černá cholera je šťáva studená a suchá; je to sedlina krve tmavé barvy a také se dělí v játrech na dvě části: jedna plyne s krví k melancholickým orgánům, aby je vyživovala a zahušťovala krev, aby ta mohla být údy snadněji zadržena, druhá její část je posílána do sleziny, která je pod plícemi, za účelem jejího vyživování, a to, že někdy plyne k ústí žaludku, je proto, aby svou kyselostí vzbuzovala chuť k jídlu.“⁸⁰

Vzápětí pokračuje osvětlením, co způsobuje nerovnováha těchto čtyř elementů. Máme tak možnost seznámit se s dobovým vysvětlením vzniku nemocí:

„Dále je třeba si všimnout, že tyto již zmíněné čtyři šťavy často nabývají nad přirozenou míru nebo se kazí kvůli nesprávné životosprávě v jídle a pití nebo proto, že vzduch, který vdechujeme, je zkažený, nebo z nějakého jiného důvodu. Proto je potřeba pro zachování nebo znovunabytí zdraví takovou šťávu nebo takové šťavy neodpovídající lidské přirozenosti z lidského těla odvést vhodnými místy, a to krev otevřením žil, jimiž protéká, kdežto cholery, flegma nebo melancholie je třeba pročistit a odvést vhodnými léky a příslušnou oblastí těla, jako například ústy nebo spodem.“⁸¹

Dalším důležitým faktorem, který ovlivňoval pohled na celkový stav člověka, byl stav nebeských těles. Pro objasnění souvislostí s právě uvedenou problematikou čtyř tělesných šťáv si opět dovolím výběr z Křišťanova díla *De sanguinis minucione*, kde na tuto vazbu poukazuje:

„[...] podle všech astronomů existuje dvanáct nebeských znamení, v nichž se pohybuje všech sedm planet, totiž Saturn, Jupiter, Mars, Slunce, Venuše, Merkur

⁸⁰ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 5-7.

⁸¹ *Ibid.*, s. 9.

a Měsíc [...]. Tato znamení se nazývají takto: Skopec, Býk, Blíženci, Rak, Lev, Panna, Váhy, Štír, Střelec, Kozoroh, Vodnář a Ryby. [...] tři z oněch dvanácti, a to Skopec, Lev a Střelec, jsou znamení ohnivá, cholerická, horká a suchá, další tři, totiž Býk, Panna a Kozoroh, jsou znamení zemská, melancholická, studená a suchá, Blíženci, Váhy a Vodnář jsou vzdušná, sangvinická, horká a vlhká, a poslední tři, totiž Rak, Štír a Ryby, jsou vodní, flegmatická, studená a vlhká.“⁸²

A dále v osvětlování pokračuje:

„[...] dvanáct znamení se vztahuje [...] k celému lidskému tělu, k jakékoliv jeho části, takže Skopec, první v řadě znamení, ovlivňuje nejvyšší část lidského těla, což je hlava, a dále Býk šíjí, Blíženci paže, Rak hrudník a plíce, Lev žaludek, srdce, nervy a svaly, Panna žebra, střeva, játra a pupek, Váhy záda a hýždě, Štír ledviny, močový měchýř a ohanbí, Střelec stehna, Vodnář kolena, holeně až po kotník nohy a Ryby, poslední znamení, mají poslední část těla, totiž kotníky a chodidla nohou.“⁸³

2.3 Stav lékařství v Českých zemích

Křišťan spolu s Albíkem z Uničova a Havlem ze Strahova patřil mezi pionýry lékařské vědy, kteří v našich končinách dávali svým metodám na tehdejší dobu racionální základ. Máme sice k dispozici určité kusé informace, že přední osobnosti naší země byly léčeny i graduovanými lékaři vystudovanými na zahraničních univerzitách, avšak pro minimální množství informací nemůžeme jejich působení více rozklíčovat.⁸⁴ Naprostá většina medicínských děl byla psána latinsky a Křišťan patří mezi první, kdo psali lékařské pojednání v řeči lidu.⁸⁵ Lékařů vzdělaných na univerzitách bylo v poměru ke všem lidem málo a jejich živobytí mohlo být ohroženo. Proto se jako nejlepší zajištění jevilo pracovat u někoho zámožného – nejčastěji se jednalo o šlechtice, který lékaře vydržoval.⁸⁶ Studium probíhalo dvoustupňově: v první fázi bylo třeba zvládnout nástrahy artistické fakulty – tam si posluchač osvojil latinu, učil se také rétorice a argumentaci. Nezbytnou součástí zahrnovalo umění se na položenou otázku podívat z různých úhlů pohledu, shromáždit důvody pro a proti a nakonec sestavit smysluplný závěr. Teprve po absolvování artistické fakulty mohl budoucí *medicus* studovat

⁸² CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 23, 25. Slunce a Měsíc platili v dobové kosmologii za planety.

⁸³ *Ibid.*, s. 27.

⁸⁴ NODL, M. – ŠMAHEL, F., *Člověk českého středověku*, s. 310.

⁸⁵ *Ibid.*, s. 309-310. Na základě českých bájí a pověstí možno vyvozovat, že již dříve existovaly ženy, které zřejmě díky léčivé síle bylin měly léčitelské schopnosti. Také v pozdějších dobách v našich zemích takto vynikala např. známá Anežka Česká či Zdislava z Lemberka.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 310.

na druhém pomyslném stupni, a to na lékařské fakultě. Ta už byla zaměřena vyloženě medicínsky. Vyvrcholení studia představovala přednáška pronesená v ornamentálním stylu a proložená mnohými citacemi, aby nastávající *medicus* prokázal solidní znalosti odborné literatury.⁸⁷

⁸⁷ NODL, M. – ŠMAHEL, F., *Člověk českého středověku*, s. 313, 314. Dějiny lékařství v českých zemích obšírně zpracovává SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004.

3 Křišťanovo lékařské dílo

Křišťanovy spisy věnované medicíně čítají tři následující tituly: *Lékařské knížky*, traktát *De sanguinis minucione* a *Herbář*. V této práci se chci věnovat jen dvěma z jeho děl: odbornému spisku *De sanguinis minucione* a *Lékařským knížkám*.

3.1 *De sanguinis minucione*

Tento malý traktát se věnuje nauce o správném pouštění krve. Křišťana můžeme počítat za jeden článek na dlouhém pomyslném řetězu těch, kdo se této praxi věnovali. Jak sám píše, pouštění krve se děje trojím způsobem: flebotomií, použitím baněk a pijavicemi.⁸⁸ V díle se pak uvedeným modalitám postupně věnuje.

3.1.1 Flebotomie

Flebotomii charakterizuje – zřejmě odkazem na jiné lékařské autority – jako univerzální evakuaci škodlivých látek z lidského těla.⁸⁹ Je pravda, že krev představuje důležité transportní medium, ve kterém mohou být obsaženy různé toxiny. Při vypuštění určitého množství krve by sice teoreticky nastalo snížení koncentrace těchto nebezpečných látek, avšak za cenu snížení objemu tekutiny cirkulující v cévách. Přesto by nedošlo k úplné eliminaci, toxiny se navíc mohou deponovat, a to zejména v játrech.⁹⁰ Pokud by se vypuštěná tekutina v cévách nedoplnila, byl by nemocný ohrožen rozvojem dehydratace a poklesem krevního tlaku. V krajním případě může stav rezultovat do život ohrožujícího hypovolemického šoku. V tehdejší době by jej zřejmě mohl do určité míry zachránit dostatek chladnějších, mírně slaných a sladkých tekutin.⁹¹ Ve výsledku by se tedy pouštěním krve dosáhlo zřejmě jen dočasného efektu – ten by samozřejmě záležel na konkrétním onemocnění.

Křišťanovo zdůvodnění účinnosti flebotomie je samozřejmě stíženo tehdejší optikou čtyř tělesných šťáv, což musíme z pohledu dnešní medicíny zavrhnout. Na druhou stranu vystupují

⁸⁸ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 2-3.

⁸⁹ *Ibid.*, s. 5.

⁹⁰ Kromě jater může dojít k ukládání prakticky do jakéhokoliv orgánu, určité jedy se např. přednostně vážou do tukové tkáně.

⁹¹ Díky tomu dochází k rychlému průchodu žaludkem a při nízké koncentraci soli s cukrem ke vcelku rychlému vstřebávání. Podobně fungují dnešní rehydratační roztoky.

pozoruhodné znalosti vnitřních orgánů s následným dovozováním putování šťáv v organismu.⁹² Prachatický lékař dokonce uvádí citaci jiného autora, který popisuje užitek pouštění krve spíše reklamním stylem, z dnešního pohledu řečený mluvou léčitelů:

„Flebotomie [...] rozradostňuje mysl, utužuje paměť, tiší rozum, otevírá sluch, projasňuje zrak, zabraňuje slzení, napravuje žaludek, odnímá nechutenství, podporuje trávení, potlačuje chťič, živí vlastní krev a odstraňuje cizorodou, a tak přispívá k delšímu životu.“⁹³

V dalším se věnuje funkci *minutora*, staročesky puštědlníka, tedy toho, kdo pouštěl krev.⁹⁴ Křišťan doporučuje, že má být „dobře poučený a zkušený“⁹⁵ Žíla se musela otevřít podélně, neboť tak vzhledem k průběhu vazivových vláken ve stěně docházelo k lepšímu zahojení a navíc se snižovalo riziko možného prořezání žíly. Autor *De sanguinis minucione* si je zároveň vědom nebezpečí poranění paralelně probíhající tepny a dokonce nervu, nevynechává ani sval.⁹⁶ Arterie nazývá „pulzující žíly“, což způsobují rozdíly krevních tlaků při vypuzování krve a následné relaxaci srdce – navíc správně popisuje, že tepny odvádějí krev ze srdce.⁹⁷ Pozoruhodně působí také další přehled anatomie:

„Nervy začínají v mozku a jimi se přenášejí do celého těla éterické látky zajišťující vnímání a pohyb. Svaly se skládají z červeného masa, šlach a nervů.“⁹⁸

Posléze *minutora* varuje před případnými nežádoucími situacemi, kdy preventivně doporučuje vícenásobné ohledání místa řezu prstem.⁹⁹ To můžeme z bezpečnostního hlediska zajištění ochrany před poraněním okolních struktur kvitovat. Na druhé straně však tímto způsobem docházelo k zanesení choroboplodných zárodků přímo do budoucí rány, a tak se zvyšovalo riziko rané infekce a možné sepse.¹⁰⁰ Křišťan si je vědom řídkosti arteriální krve a pulzujícího toku krve, stejně jako pomalejšího proudění krve a její větší hustoty v zimě, resp. v chladu.¹⁰¹

⁹² CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 4-9.

⁹³ *Ibid.*, s. 11.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 155 nebo HOFFMANN, F., *České město*, s. 333.

⁹⁵ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 11, 13.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 12-13.

⁹⁷ *Ibid.*, s. 13.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 13.

⁹⁹ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 12-13.

¹⁰⁰ Sepse, hovorově „otrava krve“. Jde o těžkou infekci provázenou celkovými projevy zánětu. Z určitého infekčního ložiska se občas či trvale uvolňují choroboplodné zárodky do krve a dochází tak k poškození ostatních orgánů. Srov. VOKURKA, Martin – HUGO, Jan, *Velký lékařský slovník*, MAXDORF, Praha, 2009, s. 940.

¹⁰¹ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 14-15.

V dalším z pohledu dnešní vědy nelze souhlasit se vztahem venesekce a postaveními hvězd či určitými ročními obdobími.¹⁰² Na druhou stranu jsou pozoruhodné verše, které používá k zapamatování vyučované látky. Jedná se ve své podstatě o mnemotechnické pomůcky, jak pěkně ukazuje např.:

„Si sene vel iuvene sunt vene sanguine plene,
omni mense bene prodest incisio vene.“¹⁰³

Poté se věnuje osvětlování vztahu mezi astrologií a pouštěním krve, což dnes musíme jednoznačně zavrhnout. Efekt se nedostaví, nedokážu si též představit případnou souvislost daného ročního období k nějaké nemoci, kterou by pouštění krve mohlo léčit.

V následujícím rozebírá, komu provádět flebotomii. Nejprve odmítá pouštět žilou dětem, a to pro jejich malou sílu a snadné ochabnutí těla.¹⁰⁴ Z pohledu dnešní medicíny je nutno dát za pravdu. Děti mají při přepočtu na svou hmotnost větší podíl krve než dospělí a právě proto při ztrátě určitého množství krve u nich dochází dříve k projevům nedostatku objemu tekutiny v cévách. Přesto Křišťan povoluje provést tuto techniku v naléhavých případech, ve kterých jmenuje onemocnění *squinantia* – nebezpečnou hlízu hrdla. Z řečeného dovozují, že by se zřejmě jednalo o záškrt.¹⁰⁵ Případný efekt je sporně vysvětlitelný a nejspíš by se jednalo o dosti svéráznou explikaci: puštěním určitého množství krve by se dítě poněkud vysílilo a přestalo by intenzivně kašlat, navíc by snížilo nároky na kyslík, a tak by snad dočasně mohlo přečkat nejhorší fázi onemocnění. Na druhou stranu hrozí možná záměna za podobně vypadající nález na krku při akutním zánětu příušních žláz. Tato mýlka se jeví jako možné vysvětlení, proč *Averroes* dokázal pouštěním vyléčit svého syna a proč by se nemocní s diagnózou *squinantia* mohli paradoxně zlepšovat.¹⁰⁶ Podobně jako u dětí nedovoluje prachatický lékař ani starcům pouštět krev. V tom spatřuji pravdivé jádro, neboť starší lidé mají malý pocit žízně, a tedy zahuštěnou krev. Navíc lze uvážit i určitou chudokrevnost pro nedostatečný přísun, případně zvýšené ztráty železa. Po flebotomii by došlo k tomu, co autor *De sanguinis minucione* popisuje jako mdloba, odborně synkopa.¹⁰⁷ Z pouštění také vylučuje ty, kteří snadno omdlávají, případně kolabují při pohledu na krev. Jde o častou zkušenost zdravotníků při odebírání krve. Zároveň dává rady, jak při tom

¹⁰² CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 17-21.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 20.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 40-41.

¹⁰⁵ Záškrt představuje bakteriální onemocnění projevující se těžkou anginou s pablánami spolu s následným zúžením hrtanu a hltanu, což vede k dušení. Srov. VOKURKA, M. – HUGO, J., *Velký lékařský slovník*, s. 224.

¹⁰⁶ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 41-43.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 43.

postupovat – ty jsou dnes již všeobecně známé.¹⁰⁸ Další doporučení o neprovádění flebotomie jsou prodchnuta již dříve zmiňovanou naukou o čtyřech tělesných šťávách a ty dnes již nelze obhajovat.

Nyní jmenuje čtyři pravidla, kterým nemocným by se měla v první řadě flebotomie provádět. Nejdříve uvádí potřebnost pouštět krev lidem změkčilým, nečinným, tělnatým a požívajícím jídla, která produkují mnoho krve.¹⁰⁹ Z pohledu dnešní medicíny soudím, že by jim přesněji řečeno flebotomie neškodila než že by prospívala. Poněvadž takové osoby vedou sedavý způsob života, dá se předpokládat slušný příjem tekutin a tedy dostatečné množství krve – proto zřejmě taková slova. Zajímavé je rovněž následující prohlášení, které snad ani nepotřebuje komentář:

„[...] nostri Bohemi sepius solent minuere, quia papula eis dominatur.“¹¹⁰

Druhé pravidlo říká, že se má pouštět těm, kteří často trpí chorobami jako krvácení z nosu nebo horečka z krve.¹¹¹ V tomto ohledu by mohl mít Křišťan pravdu: pokud by bylo krvácení z nosu způsobeno tzv. hypertenzní krizí, vypuštění krve by snížilo krevní tlak a tím pádem by krvácení ustalo. Nejsem si jist, jak si vyložit horečku z krve, ale z kontextu by se mohlo jednat o pocity horka a zčervenání kůže při takové hypertenzní krizi. Třetí zásada tvrdí, že má být flebotomie prováděna těm, kdo mají plné žíly a tak hodně sil. To je pochopitelné, neboť u prosté dehydratace dojde ke snížení žilní náplně a člověk zeslábně.¹¹² Čtvrté pravidlo se opět nese v duchu tehdejší explikace odvolávající se na tělesné šťávy.

Nyní se věnuje tomu, které žíly mají být otevřeny a které naopak ne. Přestože indikace protnutí určitých žil na těle nelze z dnešního pohledu obhajovat, uvedu alespoň pár zajímavých tvrzení o pouštění z určitých žil:

„[žíly na spáncích...] nemají být otevírány těm, kdo chtějí mít potomky; jejich naříznutí odnímá totiž schopnost plození, neboť jimi odchází oživující éterická látka, která by měla být přírodou vedena k vytvoření plodu.“¹¹³

„Dvě žíly za ušima z obou stran se hodí naříznout pro dobrou paměť a k pročištění obličeje od neštoviček a od jiných skvrn.“¹¹⁴

„[...] je třeba vědět, že ta [žíla], která je v horní části řečeného [pohlavního] údu, se

¹⁰⁸ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 44-45.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 48-49.

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 48.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 48-49.

¹¹² *Ibid.*, s. 50-51.

¹¹³ *Ibid.*, s. 53.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 53.

otevívá pro zklidnění celého těla [...].“¹¹⁵

„[...] hemoroidy jsou onemocnění konečníku, totiž krvácení ze žil umístěných v okolí konečníku, kterými se pročišťují někteří muži od melancholické krve, jako se ženy pročišťují menstruací.“¹¹⁶

„[...] v podpaží jsou jakési žilky, které se nazývají kapilární; jestliže se tyto žilky nařízou, člověk zemře smíchem.“¹¹⁷

Rozhodně je tehdejší perfektní znalost míst, kde žíly probíhají, zřejmě pro každého lékaře fascinující, zejména tehdy, když potřebuje zajistit žilní vstup a žíly prakticky nejdou vidět.

Ze zásad, které mají provázet provádění flebotomie, vystupují svou pozoruhodností zejména praktické rady. Např. pokud je nemocný slabý, má se pouštění provádět vleže na zádech. Před otevíráním žil na končetinách doporučuje údy ponořit do teplé vody, aby žíly naběhly. Aby byla zachována co nejpříjemnější tepelná pohoda, má se v létě flebotomie provádět při severním větru, v zimě při jižním.¹¹⁸ Nakonec vše Křišťan uzavírá radami, co dělat po vypuštění krve. Ty se ale nesou v duchu teorie čtyř šťáv a vcelku nemají moderní opodstatnění.¹¹⁹

V závěru traktátu rozebírá prachatický rodák tzv. hematoskopii neboli posouzení pouštěné krve. Je neuvěřitelné, k jaké propracovanosti metoda dospěla a kolik mohla přinést pravdivých poznatků o stavu nemocného. Nejprve se věnuje konzistenci. Přestože zde opět můžeme vysledovat spojitost s představou čtyř tělesných šťáv, několik poznatků zůstává pravdivých i dnes. Jde zejména o názor, že krev nesmí být ani řídká ani hustá. Mazlavá krev jako příznak tučnosti je zcela ospravedlnitelná, neboť v krvi kolují malé částčky tuku, sérum je žlutobílé a krev může mít mazlavou konzistenci.¹²⁰ Velice precizně rozebírá v druhém bodě význam barvy krve:

„... na povrchu sražené a zhoustlé krve se často objevuje jakási plovoucí tekutina, které je někdy velmi mnoho, někdy málo nebo není žádná a někdy je jí středně. Když je jí hodně, znamená to, že je v těle mnoho vlhkosti, protože dotýčný možná hodně pije, zatímco když je jí málo nebo není žádná, znamená to nadměrnou suchost; prostřední množství je dobré.“¹²¹

Jistě je rovněž pravdivé tvrzení uvedené vzápětí, kdy by tato tekutina – sérum – měla být nalita na moč nemocného: fyziologický nález představuje slámovou barvu. Při jiných odstínech

¹¹⁵ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 61.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 63.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 65.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 66-69.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 70-73.

¹²⁰ Částčky tuku kolují v krvi zejména po jídle. Sérum lze definovat jako oddělenou složku krve bez krevních buněk.

¹²¹ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 75, 77.

krve i moče by pak docházelo k mylným úvahám, neboť podobnost se nalézá jen v případě zdravého člověka. Následuje rozbor povrchu krve, kde vystupuje zejména výslovný strach z bělavé barvy, která má být vždy špatná. Takový vzhled si jednoznačně nedokážu vysvětlit, mohlo by se snad jednat o protnutí lymfatických cév. Nicméně dle charakteru Křišťanova popisu šlo zřejmě o vcelku běžnou skutečnost. Posléze se věnuje vůni a chuti krve. Dnes se již takové metody nepoužívají. Důvod spočívá především ve snaze ochrany vyšetřujícího před onemocněním, nynější metody rovněž degustaci výrazně převyšují. Pokud opět pominu explikaci nálezů pomocí všudypřítomné teorie čtyř šťáv, mohl by lékař zjistit porovnáním se zdravými např. vyšší sladkost krve a tak mít podezření na možný diabetes mellitus.¹²² Nutno ovšem dodat, že v tehdejší době by se vše zastavilo jen na úrovni konstatování, neboť účinnou pomoc by nemocnému bohužel nemohli poskytnout. Vůně krve může být také užitečným vodítkem, i když si vyjma smrtelných případů nedokážu představit, jak tuto metodu racionálně obhájit.¹²³

3.1.2 Baňky

Poté, co autor *De sanguinis minucione* dokončil pojednání o flebotomii, se zabírá dalším způsobem evakuace, a to výkladem o užití baněk. Ty se tehdy vyráběly povětšinou ze dřeva, skla či rohoviny. Spálilo se v nich určité množství snadno hořlavého materiálu a ještě za hoření se přiložily na kůži – pod tlakem nasály ony šťávy k povrchu kůže. Existoval dvojí způsob použití baněk: s provedením skarifikace nebo bez ní.¹²⁴ Pozoruhodné je přikládání baněk na prsy bez skarifikace, aby se zamezilo přílišnému menstruačnímu krvácení. Ospravedlnitelné je i přiložení baňky bez skarifikace na břicho při kolice – podle dnes uznávané vrátkové teorie by došlo ke zmírnění bolesti.¹²⁵ Baňky spolu se skarifikací se využívaly především v případech, kdy byla flebotomie kontraindikována. Volba správných míst k přiložení je dána na začátku druhé části, zejména pak výběr „*měkkých masitých míst a také těch míst, kde nemůže dojít k poranění okolí*“.¹²⁶ V dalším nutno uvést, že také jmenuje jako nevhodné přikládání baněk velmi tlustým lidem, „*protože žíly jsou malé, naplněné tukem jako kanály blátem*“.¹²⁷ Další část, ve které rozebírá vhodnou dobu

¹²² Jde o komplexní poruchu metabolismu v důsledku absolutního nebo relativního nedostatku inzulinu. V běžné řeči se toto onemocnění nazývá cukrovka.

¹²³ Jednalo by se o kolování bakterií v krvi, které by její složky rozkládaly na zapáchající sloučeniny.

¹²⁴ Skarifikace znamená nařeznutí kůže.

¹²⁵ Vrátková teorie se snaží vysvětlit snížení pocíťované bolesti drážděním různých druhů nervových zakončení. Všechny vzruchy se zastaví v míše jakoby na hradle a dle jejich intenzity pak vznikne podnět určité kvality, který nakonec pocíťujeme. Efektu vrátkové teorie se využívá např. v akupunktuře.

¹²⁶ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 88-89.

¹²⁷ *Ibid.*, s. 90-91.

pouštění, je prodchnuta tehdejší astrologií bez zřetelného vlivu na možný skutečný efekt. Avšak praktické rady, jak pouštět, mají svůj význam: baňky se mají přikládat na teplém místě, aby docházelo ke snadnějšímu toku krve. Tomu by také napomohlo „*aby se místo, na které má být baňka přiložena, nejdříve zahřálo a aby se třely okolní partie*“.¹²⁸

3.1.3 Pijavice

V poslední – nejstručnější – třetině díla *De sanguinis minucione* se věnuje výkladu o pijavicích. Lze vytušit, že Křišťan je sám zřejmě moc nepoužíval, neboť píše:

„Nyní zbývá shromáždit, co někteří sepsali o pijavicích [...]“.¹²⁹

Pijavice v jejich efektivitě řadí po boku baněk. Jejich užití se vyhrazovalo na místa, kde by baňky odpadávaly. Stejně jako v případě baňkování je nezbytné provést evakuaci šťáv flebotomií nebo jinými léky. V té době tyto léky představovala projímadla, nebo jiná farmaka k vyvolání zvracení, pocení apod. Na prvním místě stál správný výběr pijavice, aby se nepřikládaly takové, které by mohly škodit. Prachatický rodák velmi přesně popisuje náležitou pijavici, popis odpovídá konkrétně *Hirudo medicinalis* – pijavici lékařské:

„[...] na spodní straně se blíží jakoby barvy jater, na zádech jsou zelenavé a mají dlouhé a jemné červené proužky a malé hlavičky.“¹³⁰

Bylo nutno je vybírat mimo bahnité vody, neboť se v takovém prostředí nacházely jiné druhy pijavic, které mohly na pacienta přenést nákazu. K šíření infekce samozřejmě mohlo dojít rovněž přikládáním z pacienta na pacienta. Velice správně hovoří o způsobu jejich uchovávání, aby nepošly: do vody se má vylít např. jehněčí krev. Jedinou stravou pro pijavice totiž představuje pouze krev. Pijavice mají být lačné a ideálně omyty vínem, aby nedošlo k případnému zanesení infekce. V dalším naráží na známý fakt, že někdy mohou mít pijavice problém s přísátím. Proto je vhodné například potřít okolí krví nebo třeba ono místo třít. Po požadovaném napití se buď samy pouštějí nebo se jejich hlavičky posypaly kupříkladu solí či vápnem, aby odpadly. Poněvadž poté ranka krvácí (doba může být klidně i několik hodin), bylo možno ještě přiložit baňku. Jako lék na

¹²⁸ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 94-95.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 94-95.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 96-97.

zastavení je naprosto fascinující směs „čerstvě vypálené cihly a duběnek“, neboť obě složky zastavují krvácení.¹³¹ Následně Křišťan doporučuje dodržovat klidový režim.

Poněvadž mezi různými látkami, které pijavice lékařská vypouští do rány, dominuje *hirudin*, lze očekávat při jejich užití úspěch. Jde totiž o látku zabraňující srážení krve, a proto jejich (ideálně pravidelné) použití může pomoci v boji proti nemocem, kde je nezbytné „naředit krev“.¹³² Jedná se zejména o choroby, kdy je v krvi z různých důvodů tendence k většímu srážení krve (odborně *trombofilie*) Dále pijavice mohly pomáhat v prevenci narůstání nějakého již vytvořeného trombu (tj. krevní sraženiny) ať už na dolních končetinách či v plicích (lehká forma embolie).

Dílo *De sanguinis minucione* končí větou: „*A to o této látce prozatím stačí*“.¹³³ Je možné, že chtěl ještě Křišťan dále pokračovat – například v budoucnu dopsat speciální pojednání o pijavicích. Anebo předpokládal již dostatečné předání informací v rámci celé problematiky pouštění krve.

3.2 Lékařské knížky

Pozoruhodnost knížečky spočívá zejména ve skutečnosti, že je napsána v českém národním jazyku.¹³⁴ Celý název tohoto pojednání zní *Lékařské knížky, z mnohých knih lékařských vybrané, Mistra Křišťana, i jiných, proti neduhom a nemocem rozličným, v jistých kusích zprubované, každému potřebné i užitečné*.¹³⁵ Již z nadpisu lze vysledovat několik významných informací. Jednak jde zřejmě o souhrn z doporučení různých lékařských knih, které prachatický lékař vhodně vybral a upravil. Spojení „i jiných“ zřejmě odkazuje na ostatní lékaře. Dále vyplývá, že se jedná o univerzální příručku, která si klade za cíl být nápomocna prakticky proti všem nemocem. Také zjišťujeme, že některé rady musel autor sám vyzkoušet. Poslední část názvu knihy proklamující potřebnost a užitečnost by se možná kromě touhy pomáhat dala přisoudit i tehdejší marketingové podpoře.

Na začátku stojí předmluva ke čtenáři. V ní Křišťan osvětluje, že chce knihu věnovat těm, kteří nemohou koupit potřebné náležitosti v lékárnách anebo nemají peníze na lékaře. Nemocní se

¹³¹ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 98-99.

¹³² Ve skutečnosti nejde o rozředění krve, ale o zajištění neúčinnosti určitých faktorů, které se podílejí na mechanismu srážení krve.

¹³³ CRISTANNUS, *De sanguinis*, s. 98-99.

¹³⁴ Nejedná se však o první či jediný text lékařských receptů na světě. Kupř. velice podobný druh předpisů lze vystopovat ve spisech židovské medicíny nalezených u Káhiry. Podrobněji se tomu věnuje studie EFRAIM, Lev, *Medieval Egyptian Judaeo-Arabic Prescriptions (And the Edition of Three Medical Prescriptions)*, Cambridge University Press on behalf of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 18, No. 4, October, 2008, s. 449-464.

¹³⁵ KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 38-39.

tedy mají léčit bylinkami a proprietami, které si mohli snadno obstarat.¹³⁶ Po krátké předmluvě následuje *regiment*, tedy doporučení, jak si uchovat zdraví. Z pohledu dnešní medicíny je chvályhodné, že na prvním místě před všemi radami, jak porážet nemoci, stojí prevence – ochrana před onemocněním. Přestože v určitých rysech opět dochází k vysvětlování pomocí teorie tělesných šťáv, skutečně se dnes dají tato doporučení v praxi spolehlivě aplikovat. Věřím, že v době Křišťanova života byla prevence ještě důležitější, neboť nyní disponujeme větším poznáním o nemocech a širšími možnostmi diagnostiky a léčby. Na druhou stranu pro danou dobu, která vynikala pozorováním, lze z tohoto důvodu očekávat právě tak vysokou kvalitu a přesnost. Celé pojednání je zasazeno do rámce víry v Boha a má sloužit k jeho větší slávě.

V textu Křišťan několikrát uvádí, že určitá doporučení vyzkoušel.¹³⁷ Někdy přidává i jméno konkrétního člověka, jako např. vyléčení kněze Jana ze Zásmuky, Zbeba na Tlustovousech nebo uvádí další osoby, kterým bylo pomoheno.¹³⁸ Občas je však ujištění efektivnosti receptu spíše zbožným přáním.¹³⁹ Kromě významných sloupů medicínských autorit tu a tam uvádí také doporučení jiných lékařů. Jako příklad může posloužit nápoj od Rychnovského proti nespavosti nebo mast aplikovaná při zánětu spojivek dle doporučení mistra Havla.¹⁴⁰ Nicméně ani Křišťan nezůstává pozadu, když nabízí proti zácpě směsici koření, která se měla užívat při jídle nebo pití.¹⁴¹ Nevyhýbá se ani radám v praktických oblastech jako např. doporučení ohledně kojení.¹⁴²

Text rozděluje systematicky. V první části uvádí recepty na léčbu nemocí a úrazů, ve druhé nalezneme návody na výrobu mastí, ve třetí pak praktické rady pro celý rok. Ve čtvrtém oddíle předkládá nauku o pouštění krve spolu s menšími medicínsky zaměřenými kapitolami, z nichž vystupují zejména *regimina sanitatis*.¹⁴³ První část obsahuje několik samostatných kapitol a podkapitol. Každá kapitola – nemoc – vykazuje vcelku uniformní výstavbu: na počátku stojí název choroby, poté se uvádí definice nemoci s její příčinou a teprve nakonec se dovíme recept spolu s alternativními radami. Nemoci řadí dle postižené části těla. Postupuje systematicky od postižení hlavy až po nohy. Pro většinu onemocnění uvádí více různých návodů, které řadí hned za sebou. Také samotný lékařský předpis je vystavěn ze tří částí: nejprve název, poté vlastní recept a nakonec ujištění o efektivnosti postupu.

¹³⁶ KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 41.

¹³⁷ *Ibid.*, s. 47, 49, 56, 59, 61, 64, 66, 68, 75, 81, 82, 88, 96, 115, 116, 144, 155, 156.

¹³⁸ *Ibid.*, s. 66, 88, 100.

¹³⁹ Tak je tomu při uvádění výrazů stylu „*pomůže s boží pomocí*“, viz. KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 47, 75. Občas naopak ujišťuje s nadsázkou, např. účinnost směsi k projasnění zraku deklaruje slovy: „*A toho jest taková moc, že hvězdy budeš moci ve dne opatřiti.*“, viz. *ibid.*, s. 55.

¹⁴⁰ KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 49, 53.

¹⁴¹ *Ibid.*, s. 99.

¹⁴² *Ibid.*, s. 70.

¹⁴³ Jednalo se o vcelku populární žánr lékařské literatury, v němž autor vypisoval zásady správné životosprávy.

Text má naučný charakter, v podstatě jde totiž o příručku, v níž lze vystopovat přímé i nepřímé projevy osoby autora a komunikace se čtenářem. Souhrnně lze říci, že většina Křišťanem uváděných rad skutečně větší či menší úspěch měla.¹⁴⁴ Na první část lékařských knížek, v níž doporučuje rady, které každý zvládne doma provést, se podívám následující optikou: vyberu doporučení, která z dnešního pohledu znějí nezvykle.

Při přípravě a následném podávání nemocným zůstává otevřena základní otázka po množství. V jednotlivých radách se uvádějí pouze suroviny spolu se zpracováním. Chybí však jejich poměr. Stejně tak není jasné, kolikrát a jak dlouho má pacient lék aplikovat. Zaráží také používání jedovatých látek. Mezi ně na prvním místě vystupuje rtuť. Vzhledem k indikačním kritériím použití rtuti lze očekávat kýžený výsledek. Jedná se například o mast proti zánětu spojivek nebo proti uhrům ve tváři. Je však nutno vyjádřit obavy z případného zdravotního poškození nemocného, zejména při opakovaných aplikacích.¹⁴⁵ Na druhém místě by bylo možno jmenovat síru, i když zde už její nebezpečnost výrazně klesá. V některých indikacích se dokonce síra používá dodnes, jako např. sirná mast proti svrabu.¹⁴⁶ Naštěstí se jak rtuť tak síra doporučovaly jen pro vnější užití, proto je riziko případných nežádoucích účinků vcelku minimalizováno.

Další pozoruhodnou surovinu pro přípravu léčiv zahrnují exkrementy. Je až neuvěřitelné, kolik různých druhů výkalů Křišťan přivolává na pomoc. V jednom případě – užití holubího lejna k vytvoření obkladu proti nečistotám ve tváři – dokonce deklaruje zkušeností.¹⁴⁷ Povětšinou se jednalo o součást přípravy mastí, ev. obklady. Nicméně ve dvou případech se měl lék vypít. Šlo konkrétně o vlčí lejno při léčbě epilepsie a lejno dítěte při léčbě vodnatelnosti.¹⁴⁸ Mezi další ještě nejmenované druhy fekálií počítá bílé psí lejno, kozí, vepřové, nové a měkké hovězí lejno, ovčí a husí.¹⁴⁹ Rovněž zde můžeme počítat býčí hnůj jako určitou formu zdroje tepla přikládaného na záda při zánětech močových cest.¹⁵⁰ Vyjma různých druhů exkrementů lze vystopovat např. použití lidské moče jako suroviny pro výrobu obkladu proti očnímu zákalu.¹⁵¹ Vlastní moč se užívala jako první pomoc po ukousnutí vzteklým psem: rána se měla pomočit.¹⁵² Další surovinu reprezentuje tzv. bobrový stroj. Jedná se o výměšek žláz mezi řití a pohlavními orgány bobra. V *Lékařských knížkách* je využíván velice často. Vyjma dvou případů k upotřebení jako přísady masti tvořil bobrový stroj

¹⁴⁴ Možný důkaz účinnosti receptů může představovat opakované vydání tohoto díla.

¹⁴⁵ KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 53, 60.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 62, 104, 106.

¹⁴⁷ *Ibid.*, s. 61.

¹⁴⁸ *Ibid.*, s. 113, 81.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 67, 70, 71, 105, 115, 116.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 85.

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 54.

¹⁵² *Ibid.*, s. 121.

součást léčivých nápojů.¹⁵³ Dalšími zástupci byla havraní žluč, kterou měl nemocný nevědomky pít při epilepsii, žluč úhoře jako surovina v přípravě léku rovněž proti padoucnici a zaječí žluč jako součást směsi k pročištění zraku.¹⁵⁴ Jinou přísadu představovalo kocouří sádlo doporučované při dně v hlavě.¹⁵⁵ Stranou nezůstalo ani mateřské mléko jako součást mycí směsi k odstranění ženských pih.¹⁵⁶

Nyní si dovolím citovat pár nečekaných rad, které ponechám bez komentáře:

„Počištění hlavy. Vezmi dva hřebíčky, vstrč sobě v chřípě ráno, jeden do jedné a druhý do druhé chřípě, a to tlustším koncem do nosu. A nech tam za dvě hodiny.“¹⁵⁷

„Proti reumě jinak. Vezmi vonuci a utírej sobě nos a přestaneť. Toť jest jisté. [...] Opět jinak k témuž. [...] Také [rýma] přestává, když voní k střevíci, když se zzuješ.“¹⁵⁸

„Kdo má opar v ustech, vezmi roušku a utírej sobě nos a tím maž sobě. Toť jest jisté, ačkoli ohavné.“¹⁵⁹

„Který dítě má hlísty. Vezmi husí péro a ten prach dej píti dítěti nemocnému v pivě.“¹⁶⁰

V další části Lékařských knížek je rozebírána příprava rozličných mastí. Zřejmě nejpozoruhodnější je doporučení uvedené hned na začátku:

„Nejprvé komu oud kderýžkolivěk schne, toto lékařství budeš činiti sobě: Vezmi kočku celou a tu vlož v hus a pec ji s tou kočkou. A ten tuk, což z té kočky vykape, schovej. S tím potom ty oudy suché maž. A pakli veškeren oud schne člověku, vezmi štěnce mladé a zvař je v kotle a pak se tím pař, anebo tou polévkou z těch štěncuov. A budeš zdrav.“¹⁶¹

Vzápětí se Křišťan věnuje jednotlivým měsícům roku. Celá tato část je však prodchnuta tehdejšími nesmazatelným rysem čtyř tělesných šťáv a s tím související medicínskou astrologií.

¹⁵³ Konkrétněji se jednalo o pití proti střevní dně, viz. KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 82, požívání při ženských problémech *ibid.*, s. 90, stejně jako předtím zřejmě spolu s potížemi při močení *ibid.*, s. 95, pití při mrtvici *ibid.*, s. 100, mazání proti dně *ibid.*, s. 102, pití při epilepsii *ibid.*, s. 113.

¹⁵⁴ KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 112, 55.

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 49.

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 61.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 50.

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 58.

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 65.

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 119.

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 123.

Posléze rozebírá pouštění krve. Nejdříve baňkami, poté žilami. Ve své podstatě se jedná o převyprávěné doporučení z výše rozebíraného díla *De sanguinis minucione*. V dalším se zabývá rozličnými tematikami, kterým se věnuje po krátkých úsecích – smrtelná znamení, pojednání o dryáku, o páleném víně.¹⁶² Dále podává vlastní návrh na uchování dobrého zdraví, jak známe pod názvem *regimina sanitatis*.¹⁶³ Nejprve je uvádí v širší podobě a nakonec v kompaktní verzi určitého vademeca. Pro nás pozoruhodnou informací představuje věnování, konkrétně panu Janovi. Nelze určit, kdo jím ve skutečnosti byl. Nejspíše se jednalo o vysoce postavenou urozenou osobu patřící světskému nebo duchovnímu stavu.¹⁶⁴ Pojednáním o prevenci nemocí a zachování zdraví tedy *Lékařské knížky* končí.

¹⁶² KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 157-164. Dryák představoval středověký všelék, o němž se věřilo, že pomáhá rovněž proti syfilis a moru. Hlavní surovinou byla krev ze zmijí, dále obsahoval bylinnou směs. Srov. DEVIES, Gill, *Kompletní historie medicíny*, CPress, Brno, 2013, s. 40.

¹⁶³ Viz. poznámka č. 143.

¹⁶⁴ KŘIŠŤAN, *Lékařské knížky*, s. 168, 172.

Závěr

Medicína v čase Křišťanova života byla zajisté dcerou své doby. Nesla si své řecko-římské dědictví, na druhou stranu však – nicméně ne vždy ochotně – přijímala léčebné praktiky z arabské medicíny. Je nezbytné na ni pohlížet optikou tehdejšího světa a dobových vyšetřovacích možností. Tehdejší lékaři měli totiž k dispozici pouze své smysly, které však využívali naplno. Přestože neměli široké spektrum laboratorních metod, rozličných zobrazovacích vyšetření, ani poznání skutečné patofyziologie onemocnění, přesto soudím, že byli na svou dobu úspěšnými. Je nezbytné ocenit jejich poctivou práci, kdy se snažili být nemocným nablízku a pomoci jim v nejlepším vědomí a svědomí. Na druhou stranu však jejich práce byla nelehká, neboť se mohlo stát, že v případě neúspěšné léčby mohli být lynčováni.

Na základě rozboru dostupné literatury vysvítá, že vše výše uvedené se vztahuje i na Křišťana z Prachatic. Ten sice nebyl primárně lékařem, avšak přesto medicínská pojednání tvoří nemalou část jeho spisů. Při analýze díla *De sanguinis minucione* se prokázalo, že v případě, kdy by se jako jejich základ nebrala v úvahu nauka o čtyřech tělesných šťávách, je v podstatě pouštění krve neospravedlnitelné. Přesněji řečeno – z pohledu současných poznatků. V některých případech by pouštění krve mohlo vykazovat určitou efektivitu. Tento malý traktát je však pozoruhodný zejména z hlediska precizních pozorovacích schopností dobových lékařů. Křišťanovo pojednání *Lékařské knížky* si v první řadě zaslouží velkou úctu. Prachatický rodák totiž tento spis věnoval širokému okruhu lidí. Při uvážení tehdejší malé dostupnosti lékařské pomoci, ať už místní či finanční, je jeho počín více než chvályhodný. Ve srovnání s odborným traktátem *De sanguinis minucione* se zde mnoho rad mohlo setkat s dobrým efektem. Navíc se využívají snadno dostupné suroviny. V poslední třetině díla sice opět zmiňuje jednotlivé měsíce roku ve vztahu ke koloběhu tělesných šťáv s následujícím pojednáním o pouštění krve. Tím se spis trochu odklání od doporučení pro širokou veřejnost. Mohlo by se však jednat o určité vysvětlení lékařských metod určené pacientům. Lze uzavřít, že navzdory určitým limitacím z pohledu dnešní medicíny Křišťan z Prachatic zajisté mnoha lidem pomohl a svou prací dával najevo, že skutečně pomáhat chtěl.

Bibliografie

Literatura

- BARTLOVÁ, Milena, *Husitské století*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2014.
- BARTOŠ, František Michálek, *Čechy v době Husově 1378-1415*, Jan Laichter, Praha, 1947.
- BARTOŠ, František Michálek, *Do čtyř pražských artykulů: z myšlenkových i ústavních zápasů let 1415-1420*, SPDMP 5, Praha, 1932.
- BARTOŠ, František Michálek, *Kníže Zikmund Korybutovič v Čechách*, SH 6, Praha, 1959.
- BENIAK, Milan et al., *Zdravoveda*, Osveta, Martin, 1990.
- BERGDOLT, Klaus, *Černá smrt v Evropě*, Vyšehrad, Praha, 2002.
- BULST, Neithard, *Der Schwarze Tod: demographische, wirtschafts- und kulturgeschichtliche Aspekte der Pestkatastrophe von 1347-1352: Bilanz der neueren Forschung*, Saeculum, Jahrbuch für Universalgeschichte, 1979, 30.
- BÜRGEL, Johann Christoph, *Zur Musitherapie im arabischen Mittelalter*, Festschrift Arnold Geering, Bern, 1972.
- CRISCIANI, Chiara, *History, Novelty, and Progress in Scholastic Medicine*, The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Osiris, Vol. 6, Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition, 1990.
- ČORNEJ, Petr, *Světla a stíny husitství (události, osobnosti, texty, tradice): výběr z úvah a studií*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2011.
- DANĚLKA, Jiří, *Das Zeugnis des Stockholmer Autographs von Hus*, Die Welt der Slawen 27, 1982.
- DEVIES, Gill, *Kompletní historie medicíny*, CPress, Brno, 2013.
- DE VOS, Paula, *The "Prince of Medicine": Yūhannā ibn Māsawayh and the Foundations of the Western Pharmaceutical Tradition*, The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Isis, Vol. 104, No. 4, December, 2013.
- DOLS, Michael, *Insanity in Byzantine and Islamic Medicine*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 38, Symposium on Byzantine Medicine, 1984.
- EFRAIM, Lev, *Medieval Egyptian Judaeo-Arabic Prescriptions (And the Edition of Three Medical Prescriptions)*, Cambridge University Press on behalf of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series, Vol. 18, No. 4, October, 2008.
- GRYGAR, Jiří, *O vědě a víře*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2001.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Svět české středověké církve*, Argo, Praha, 2013.
- HLUŽKOVÁ, Šárka, *„Jádro vybrané z mnohých knih lékařských“ z roku 1674*, bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2013.
- HOFFMANN, František, *České město ve středověku*, Panorama, Praha, 1992.
- HUDSON, Anne, *Studies in the Transmission of Wyclif's Writings*, Aldershot, Ashgate publishing, Burlington, 2008.
- HUDSON, Anne, *From Oxford to Bohemia: reflections on the transmission of Wycliffite textes*, studia mediaevalia Bohemica, 2, 2010.
- HUDSON, Anne, *Opera omnia: Wyclif's works in England and Bohemia*, edd. Michael van Dussen – Pavel Soukup, Religious Controversy in Europe, 1378–1536, Textual Transmission and Network of Readership, Turnhout, 2013.
- CHIPMANN, Leigh, *The World of Pharmacy and Pharmacists in Mamluk Cairo*, Hebrew University of Jerusalem, 2009.

- JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária, *Dejiny medicíny a zdravotníctva*, Osveta, Martin, 1985.
- KADLEC, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin*, 1, Zvon, Praha, 1991.
- KAMINSKY, Howard, *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley, Los Angeles, 1967.
- KEJŘ, Jiří, *Husův proces*, Vyšehrad, Praha, 2000.
- KEJŘ, Jiří, *Jan Hus známý i neznámý*, Karolinum, Praha, 2010.
- KLENER, Pavel, *Vnitřní lékařství*, Galén, Praha, 2011.
- KOP, František, *Praha 600 let církevní metropolí*, Č. A. T., Praha, 1944.
- LEA, Henry Charles, *History of Sacerdotal Celibacy in the Christian Church*, London, 1907.
- LE GOFF, Jacques – TRUONG, Nicolas, *Tělo ve středověké kultuře*, Vyšehrad, Praha, 2006.
- LINDBERG, David, *Medieval Science and Its Religious Context*, The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Osiris, Vol. 10, Constructing Knowledge in the History of Science, 1995.
- MEDEK, Václav, *Cesta české a moravské církve staletími*, Česká katolická charita, Praha, 1982.
- NODL, Martin – ŠMAHEL, František, *Člověk českého středověku*, Argo, Praha, 2002.
- NOVOTNÝ, Václav, *M. Jan Hus. Život a dílo*, I-2, Praha, 1921.
- PEKAŘ, Josef, *Žižka a jeho doba*, Odeon, Praha, 1992.
- POLC, Jaroslav, *Jan Hus v představách šesti staletí a ve skutečnosti*, Matice cyrilometodějská, Olomouc, A.M.I.M.S., Vranov nad Dyjí, 2015.
- PROCHASKA, Antoni, *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Littuaniae 1376-1430*, Kraków, 1882.
- PALACKÝ, František, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419-1436*, II, Praha, 1873.
- RAPP, Francis, *Církev a náboženský život západu na sklonku středověku*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 1996.
- RAWCLIFFE, Carole, 'Delectable Sights and Fragrant Smelles': *Gardens and Health in Late Medieval and Early Modern England*, The Garden History Society, Garden History, Vol. 36, No. 1, Spring, 2008.
- RIDDLE, John, *Ancient and Medieval Chemotherapy for Cancer*, The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Isis, Vol. 76, No. 3, September, 1985.
- RUSSEL, Jossiah Cox, *Medieval Population*, Oxford University Press, Social Forces, Vol. 15, No. 4, May, 1937.
- SCHATZ, Klaus, *Dějiny papežského primátu*, CDK, Brno, 2002.
- SMRČKA, Jakub – ZILYNSKÁ, Blanka, *Jan Hus, Odvaha myšlenky, odvaha smrti, odvaha víry*, Husitské muzeum, Tábor, 2015.
- SPĚVÁČEK, Karel, *Karel IV.*, Svoboda, Praha, 1980.
- SPUNAR, Pavel, *Verse für die Legaten des Basler Konzils aus dem Jahre 1433*, Texte und Textkritik, hrsg. Von J. Dümmer, Berlin, 1987.
- SUCHÁNEK, Drahomír – DRŠKA, Václav, *Církevní dějiny*, Grada, Praha, 2013.
- SVATOŠ, Michal, *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622*, I, Praha, 1995.
- SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004.
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce*, I-IV, Karolinum, Praha, 1996.
- ŠMAHEL, František, *Jan Hus. Život a dílo*, Argo, Praha, 2013.
- ŠMAHEL, František, *Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do roku 1419*, Acta universitatis Carolinae – Historia universitatis Carolinae Pragensis, Praha, 20, 2.
- ŠMERDA, Hynek, *Křesťanská charita od počátku do konce středověku (s přihlédnutím k jižní Moravě)*, Jiří Polach, Břeclav, 2010.
- TOMEK, Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy*, III, Praha, 1893.
- TRÍŠKA, Josef, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348-1409*, Univerzita

Karlova, Praha, 1981.

TŘÍŠKA, Josef, *Literární činnost předhusitské univerzity*, Praha, 1967.

TUCHMANN, Barbara, *A Distant Mirror – The Calamitous 14th Century*, A. A. Knopf, New York, 1978.

VOKURKA, Martin – HUGO, Jan, *Velký lékařský slovník*, MAXDORF, Praha, 2009.

VIDMANOVÁ, Anežka, *Šmaheliana*, Listy filologické, 118, 1995.

McVAUGH, Michael, *The 'Experience-Based Medicine' of the Thirteenth Century*, Early Science and Medicine, 2009, 14.

WONDRÁK, Eduard, *Historie moru v českých zemích*, Triton, Praha, 1999.

WOODS, Thomas, *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*, Res claritatis, Praha, 2008.

WRIGHT, Thomas, *De Naturis Rerum*, Rolls Series, London, LXXV, 1863.

ZILYNSKÁ, Blanka, *Mistr Křišťan z Prachatic*, Forum, 2006.

ZILYNSKÁ, Blanka, *Plné moci a instrukce pro vyslance basilejského koncilu do Čech z let 1433-1439*, Seminář a jeho hosté, Sb. pr. k 60. narozeninám Rostislava Nového, Praha, 1992.

ZILYNSKÁ, Blanka, *Středověký učenec M. Křišťan z Prachatic*, AUC-HUCP 40, fasc. 1–2, 2000 [vyd. 2001].

Prameny

CRISTANNUS DE PRACHATICZ, *Algorismus prosaycus*, ed. Silagiová Zuzana, OIKOYMENH, Praha, 1999.

CRISTANNUS DE PRACHATICZ, *De sanguinis minucione*, ed. Florianová-Miškovská Hana, OIKOYMENH, Praha, 1999.

GALENOS, *De compositione medicamentorum per genera libri septem*, Gulielmus Rouillius, Veneto, 1552.

GOLL, Jaroslav, *Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. Josef Emler a Jan Gebauer, Praha, 1893.

KŘIŠŤAN Z PRACHATIC, *Lékařské knížky z mnohých knih lékařských vybrané Mistra Křišťana, i jiných, proti neduhuom a nemocem rozličným, v jistých kusích zprubované, každému potřebné i užitečné*, ed. Tichá Zdeňka, AVICENUM, Praha, 1975.

KŘIŠŤAN Z PRACHATIC, *Stavba a užití astrolábu*, edd. Hadravová Alena a Hadrava Petr, Filosofia, Praha, 2001.

MESUE, *Opera medicinalia*, 1497, cit. n. 69, fol. 33r.

NOVOTNÝ, Václav, *Mistra Jana Husi korespondence a dokumenty*, Václav Novotný, Praha, 1920.

Opis projevu francouzského vyslance Honoré Boneta r. 1339, Národní knihovna, Praha, sign. XIII F 16, fol. 107v.

Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis, I, Monumenta historica universitatis Pragensis, Pragae, 1830.

PALACKÝ, František, *Starší letopisové čeští od roku 1387 do 1527*, Mazáč, Praha, 1941.

PALACKÝ, František, *Documenta mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403-1418 motas illustrantia*, Tempsky, Pragae, 1869.

PALACKÝ, František, *Monumenta Conciliorum Generalium saeculi decimi quinti. Concilium Basiliense I-II*, Wien, 1857.

Online zdroje

ČORNEJ, P., *Husitská revoluce: příčiny, průběh, výsledky*, nyní dostupné online na https://is.muni.cz/el/1441/podzim2010/De2BP_ODST/STUDIJNI_MATERIALY_-_HUSITSTVI.pdf.

HADRAVOVÁ, Alena – HADRAVA, Petr, *O astrolábu a Křišťanovi z Prachatic*, aktuálně

dostupné online na http://www.rozhlas.cz/vedaarchiv/portal/_zprava/6508.

HORNÍČKOVÁ, Kateřina, *Memory, Politics and Holy Relics: Catholic Tactics amidst the Bohemian Reformation*, nyní dostupné online na <http://www.brrp.org/proceedings/brrp8/hornickova.pdf>.

Knihovna Národního muzea, Praha, sign. V C 42, fol. 16v-17r. – dostupné online na http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=set20090410_155_37#search

Stránky historického ústavu AV ČR zabývající se mistrem Křišťanem dostupné online na http://portaro.eu/huav/authorities/9193#?id=AvAdUFIUT-Olx_Jm0NLcNw&pageSize=30&sorting=relevance.

Archeologické výzkumy města Prachatic online na <http://www.prachatic.eu/mesto/zakladni-informace/archeologie/pocatky-prachatic-ve-svetle-historickych-zprav>.

Historie Prachatic: oficiální stránky města, kde lze nalézt skeny důležitých listin – nyní dostupné online v sekci „archeologie“ na <http://www.prachatic.eu/mesto/zakladni-informace/archeologie>.

Stránky muzea v Prachaticích <http://www.prachatickemuzeum.cz/omeste>.

Citace českého znění Hippokratovy přísahy je převzata z webových stránek https://cs.wikipedia.org/wiki/Hippokratova_přísaha.

Přísaha na byzanstkém svitku ze 12. století vyobrazená ve tvaru kříže – https://cs.wikipedia.org/wiki/Hippokratova_přísaha#/media/File:HippocraticOath.jpg.

Pořad České televize *Dvaasedmdesát jmen české historie* odvysílaný 24.6.2008 na ČT 2, kde informace podává doc. PhDr. Petr Charvát, záznam v současnosti dostupný online na <http://www.ceskatelivize.cz/porady/10169539755-dvaasedmdesat-jmen-ceske-historie/208572232200010-kristan-z-prachatic/>.

Anotace

Jméno a příjmení autora: MUDr. Jan Štěpán

Název práce: Křišťan z Prachatic jako lékař své doby

Vedoucí práce: Mgr. Vít Hlinka, Th.D

Počet stran: 39

Počet příloh: 0

Klíčová slova: Křišťan z Prachatic, středověká medicína, *De sanguinis minucione*, *Lékařské knížky*

Tato práce se zabývá pohledem na středověkého mistra Křišťana z Prachatic jako lékaře. Zaměřuje se na jeho dvě medicínská díla, a to traktát *De sanguinis minucione* a jeho *Lékařské knížky*. Práce vychází z primární a sekundární literatury a mapuje jednak dobové lékařské umění a zejména vybraná Křišťanova lékařská pojednání. Cílem této práce je představit tohoto středověkého mistra ve světle jeho méně známé kariéry lékaře a pohlédnout realisticky na jeho medicínská doporučení optikou dnešní medicíny. Přínosem práce bude specifický náhled na téma, které takovým způsobem nebylo dosud zpracováno.

Annotation

Name: MUDr. Jan Štěpán

Title of work: Kristan of Prachatice as a doctor of that time

Thesis leader: Mgr. Vít Hlinka, Th.D.

Number of pages: 39

Number of attachments: 0

Key words: Kristan of Prachatice, medieval medicine, *De sanguinis minucione*, *Lekarske knizky*

This work engages with perspective of medieval master Kristan of Prachatice as a doctor. The work focuses on the two of his writings, namely the tract *De sanguinis minucione* and *Lekarske knizky*, respectively. This bachelor work proceeds from primary and secondary literature and maps period medical art and particularly the selected medical treatises written by Kristan. The goal of this work is to present this medieval master in the light of his lesser-known path as a doctor and to actualize his medical recommendations from the point of today's medicine. The benefit of this study shall be the unique view on the topic that is not in such a way handled yet.